

2-31 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

● Κεραμική: Μια τέχνη που χάνεται.

Προσέγγιση σ' ένα κομμάτι του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού αφημένου στην αδιαφορία.

Της **Ειρήνης Γρατσιά**

● Από τον τροχό στον κλίβανο.

Η κεραμική τεχνολογία τους τρεις τελευταίους αιώνες.

Της **Μιμίκας Γιαννοπούλου**

● Στης Σίφνου τα τσικαλαριά.

Κρυμμένα στους όρμους του νησιού, μαρτυρούν την άνοδο της αγγειοπλαστικής.

Της **Ελένης Σπαθάρη-Μπεγλίτη**

● Κρήτη: Παράδοση 4.000 χρόνων...

Από την προϊστορική περίοδο μέχρι σήμερα, η κεραμική παρουσιάζει απόλυτη αρμονία.

Του **Χριστόφορου Βαλλιάνου**

● Χιλιάδες πήλινα βρήκαν στέγη.

Στο Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής.

Της **Μπέτυς Ψαροπούλου**

● Ένας θησαυρός στο Τζαμί Τζισταράκη.

Πλούσια σε εκθέματα η συλλογή του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης.

Της **Εφης Μαντζούτσου-Τειλάχ**

● Διά χειρός Μακεδόνων δημιουργών.

Εξακόσια περίπου εκθέματα στο Λαογραφικό, Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης.

Της **Νέλλης Μελίδου-Κεφαλά**

● Στο «στόχαστρο» του φακού.

Ελληνες φωτογράφοι απαθανάτισαν έργα αγγειοπλαστών.

Του **Ιωάννη Ιωάννου**

● ...εις χουν απελεύσει;

Ποια μέρη να ληφθεί για να επιβιώσει η σύγχρονη ελληνική κεραμική τέχνη.

Του **Παναγιώτη Ιντζέ**

Εξώφυλλο: Ο Σιφνός αγγειοπλάστης Κώστας Δεπάστας (φωτ.: Ελένη Παπαθωμά, αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Κεραμική: μια τέχνη που

Προσέγγιση σ' ένα κομμάτι του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού αφημ

Της **Ειρήνης Γρατσιά**

Αρχαιολόγος, Επιμελήτριας του Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής

Η ΝΕΟΤΕΡΗ παραδοσιακή κεραμική αποτελεί το τέλος της μακράς ιστορίας της ελληνικής κεραμικής. Με καταβολές στη Βυζαντινή περίοδο και ακόμη παλαιότερα και με νέες κατευθύνσεις που ανταποκρίνονταν στις συνήθειες και τις ανάγκες μιας εποχής με ιδιαίτερα δύσκολες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, διαμόρφωσε τα δικά της μορφολογι-

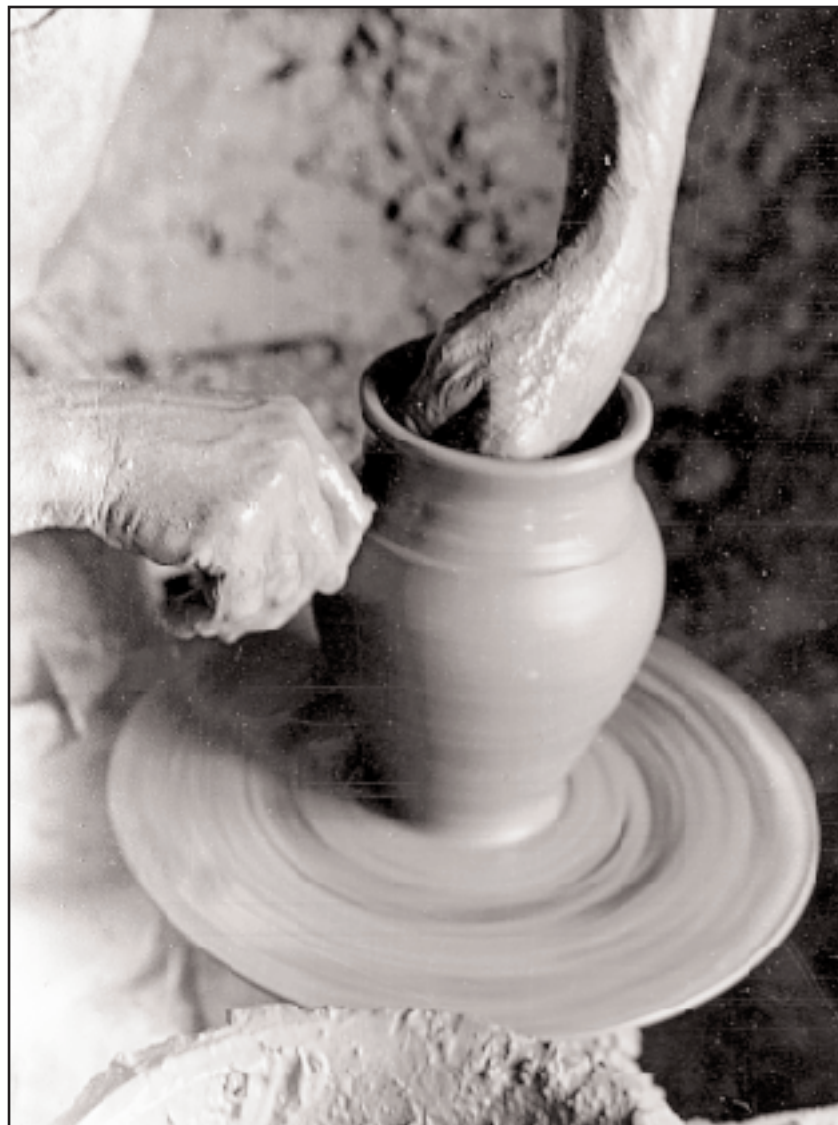
Επιμέλεια αφιερώματος:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΜΑΣΚΟΣ

κά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά, όπως απλά χρηστικά σχήματα, λιτή διακόσμηση και υψηλή αισθητική. Στην εξέλιξη της νεοελληνικής κεραμικής καθοριστικό ρόλο έπαιξαν δύο παράγοντες, ο ερχομός των μικρασιατών αγγειοπλαστών στον ελλαδικό χώρο μετά το 1922 και οι μετακινήσεις και η ίδρυση μονίμων ή περιστασιακών εργαστηρίων από τους Σιφναίους αγγειοπλάστες στο μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδος. Ο πρώτος παράγοντας έφερε νέες τεχνικές και νέα μορφή στα αγγεία, ενώ ο δεύτερος οδήγησε σε μια μορφολογική ομοιομορφία στα κυριότερα παραγόμενα κεραμικά είδη.

Η κεραμική εξυπηρετώντας τις καθημερινές ανάγκες των Ελλήνων, αποτελεί ένα πολλαπλό –ίσως το αντιπροσωπευτικότερο– μέσο προσέγγισης του λαϊκού βίου και ένα σπουδαίο εργαλείο διαχρονικής μελέτης της κεραμικής τεχνολογίας. Η συστηματική μελέτη της νεοελληνικής κεραμικής ξεκίνησε καθυστερημένα στη δεκαετία του 1970 με αποτέλεσμα πολύτιμο πληροφοριακό υλικό και υλικά κατάλοιπα να χαθούν για πάντα. Ωστόσο η μέχρι τώρα έρευνα, οι μελέτες και το σωστικό έργο επιτρέπουν σε μεγάλο βαθμό τη σκιαγράφηση της λαϊκής αυτής τέχνης, κυρίως από τις αρχές του 19ου αιώνα έως τα μέσα του 20ού αιώνα.

Κέντρα παραγωγής

Στην Ελλάδα ιδρύθηκε ένας μεγάλος αριθμός εργαστηρίων λόγω της ύπαρξης πρώτων υλών (αργι-

Κατασκευή αγγείου στον τροχό σε εργαστήριο του **Τυρνάβου** το 1969 (φωτ.: **Τάκη Τλούπα**).

λοχώματα, καύσιμη ύλη) και της ανάγκης εξυπηρέτησης των ποικίλων αναγκών. Οι περιοχές με κεραμική δραστηριότητα μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν τα σημαντικά κέντρα παραγωγής με μεγάλο αριθμό εργαστηρίων και υψηλή παραγωγικότητα που κάλυπτε τη ζήτηση σε τοπικό επίπεδο αλλά και σε άλλες περιοχές ακόμη και εκτός του ελλαδικού χώρου (Μ. Ασία, Κύπρος, Αίγυπτος, Ιταλία). Τέτοια κέντρα ήταν η Σίφνος, ο Θρασηανός στην Κρήτη, η περιοχή Μανταμάδου στη Λέσβο, οι Μαυρατζαίοι και το Καρλόβασι στη Σάμο, η περιοχή του Μεσσηνιακού Κόλπου, η Φλώρινα, ο Βόλος, το Μαρούσι στην Αττική, το Βαθύ και ο Μεσαγρός στην Αίγινα κ.ά. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν πό-

λεις ή οικισμοί που αποτελούσαν κέντρα μικρότερης παραγωγής. Ο αριθμός των εργαστηρίων τους ήταν σχετικά μικρός και η παραγωγή τους, αξιόλογη σε μέγεθος, κάλυπτε τις ανάγκες σε τοπικό κυρίως επίπεδο. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελούν η Κομοτηνή, τα Πλατάνια της Θάσου, η Σκόπελος κ.ά. Στην τελευταία κατηγορία ανήκουν οι οικισμοί με λίγα, ακόμη και ένα, εργαστήρια, τα οποία κάλυπταν τη ζήτηση σε τοπικό επίπεδο, όπως το εργαστήριο στην Τσαριτσάνη της Θεσσαλίας, στην Απειρανθο της Νάξου, στην Καρωτή της Κρήτης κ.ά.

Μορφή και λειτουργία

Η νεοελληνική κεραμική παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον στην ε-

Υ χάνεται

ένου στην αδιαφορία

ξερεύνηση των τεχνικών κατασκευής. Η ευρέως διαδεδομένη τροχήλατη τεχνική, η τεχνική με τη χρήση ενός χειροκίνητου τροχού, η τεχνική της συναρμογής λωρίδων πηλού και η τεχνική των καλουπιών χρησιμοποιήθηκαν από τους παραδοσιακούς τεχνίτες, τους άριστους αυτούς γνώστες των παραπάνω τεχνικών, που έμειναν πιστοί στις προδιαγραφές της κληροδοτημένης γνώσης.

Με τις παραπάνω τεχνικές κατασκευάστηκαν διάφοροι τύποι αγγείων και αντικειμένων που εξυπηρέτησαν πλήθος καθημερινών αναγκών. Η μορφή και η λειτουργία τους φανερώνει τον αγροτικό χαρακτήρα της Ελλάδας έως και τα μέσα του 20ού αιώνα. Οι τεχνίτες έφτιαχναν αγγεία για την αποθήκευση της σοδειάς, όπως πιθάκια, κιούπια, για τη μεταφορά κυρίως των υγρών προϊόντων, στάμνες, φλασκιά, για τις επιτραπέζιες χρήσεις, επίσης πιάτα, πιατέλες, λεκάνες, ποτήρια. Για το μαγείρεμα έφτιαχναν τσουκάλια -φημισμένα τα σιφναϊκά-, τηγάνια, μπρίκια. Πήλινα σκεύη κατασκευάζονταν για την παραγωγή του κρασιού και του μελιού και για τις βαφές των υφασμάτων. Τα κεραμίδια, τα τούβλα, οι καμινάδες, οι σωλήνες φτιάχνονταν συνήθως σε εργαστήρια ειδικευμένα μόνο σε αυτά τα αντικείμενα. Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ήταν τα αγγεία που κατασκευάζονταν για να χρησιμοποιηθούν σε διάφορα έθιμα. Οι «λαηνίδες του γάμου», ήταν ειδικές στάμνες με πολλές λαβές που συμβόλιζαν τους γονείς του ζευγαριού, τους νεόνυμφους και τις ευχές για την απόκτηση πολλών απογόνων. Τις στάμνες αυτές τις τοποθετούσαν κάτω από το τραπέζι με το ευαγγέλιο και το δίσκο. Οι στάμνες που προσφέρονταν στη Σκύρο από τους γονείς στο νέο ζευγάρι ήταν κατάκοσμες με στολίδια, όπως άνθη και πουλιά.

Τα πήλινα αγγεία διακρίνονται για την ποικιλία των σχημάτων τους. Οι χρήσεις που αναφέρθηκαν καθόρισαν και τη μορφή τους. Στα αγγεία της νεότερης χρηστικής κεραμικής παρατηρείται μια τάση για απλές φόρμες, οι οποίες όμως παρουσιάζουν ιδιαίτερη ποικιλία σε ορισμένα σημεία του σώματος των αγγείων, όπως το χείλος και τις λαβές. Οι τεχνίτες διαμόρφωναν τα τμήματα αυ-

Πάνω: Η οικογένεια Κουρτζή μπροστά στο εργαστήριό της στην Αγιάσο της Λέσβου. Αρχές 20ού αιώνα (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

Αριστερά: Η οικογένεια Κουβδή στο εργαστήριό της στον Μανταμάδο Λέσβου (Αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

τά με τον δικό τους τρόπο, δίνοντας έτσι κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στη δική τους παραγωγή. Δεν είναι τυχαίο που οι τεχνίτες αναγνωρίζουν «χέρια αγγειοπλαστών» στις λαβές ενός αγγείου.

Διακόσμηση

Η διακόσμηση των πήλινων αγγείων ήταν μια ξεχωριστή διαδικασία στην οποία συμμετείχαν ή είχαν τον αποκλειστικό ρόλο οι

γυναίκες της οικογένειας των αγγειοπλαστών. Η λεπτότητα και η ευαισθησία στην εκτέλεση των κοσμημάτων χαρακτηρίζει τα αγγεία όλων των εργαστηρίων. Τα βασικά χαρακτηριστικά στη διακόσμηση είναι η απλότητα, η σχηματοποίηση, η συμμετρία στη διάταξη και στο σχεδιασμό των θεμάτων, η υπογράμμιση του μερών του σώματος του αγγείου και η μονοχρωμία -με εξαίρεση την κεραμική του νησιωτικού χώρου.

Ταινίες, σπείρες, πινελιές, άνθη, φύλλα, ψάρια, πουλιά, καράβια είναι τα κυριότερα στολίδια, όλα παρμένα από το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Από τις λιγότερες περιπτώσεις απεικόνισης της ανθρώπινης μορφής αποτελούν τα κεραμικά της Ρόδου. Μέσα στην κατάκοσμη από φύλλα και άνθη επιφάνεια των αγγείων ζωγράφιζαν σχηματοποιημένες ανδρικές μορφές, τους «παντε-

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Αγγειοπλάστες από τον Θραψανό της Κρήτης, ενώ μεταφέρουν πιάτνια για να τα πουλήσουν σε διάφορα χωριά. Αρχές 20ού αι. (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

Συνέχεια από την 3η σελίδα

λονάδες». Αφορμή για την απεικόνισή τους υπήρξε η εντύπωση που προκάλεσαν οι άνδρες που πρωτοφόρεσαν παντελόνια.

Το μέγεθος της τεχνογνωσίας των Ελλήνων αγγειοπλαστών αποκαλύπτεται στη δύσκολη διαδικασία της όπτησης, το στάδιο εκείνο που ολοκληρώνει το αγγείο και αφήνει να αποκαλυφθεί η ομορφιά του έργου και η δεξιοτεχνία του δημιουργού του. Τρεις είναι οι τύποι των καμινιών και πολυάριθμες οι παραλλαγές τους που χρησιμοποιήθηκαν στον ελληνικό χώρο. Τα κυκλικά και ορθογώνια καμίνια χρησιμοποιήθηκαν ευρύτατα, ενώ τα τετράγωνα καμίνια κτίστηκαν σε λιγότερες περιοχές. Η προέλευση όλων χά-

Πωλητές κεραμικών σε εμποροπανήγυρη των Θηβών, σε προπολεμική φωτογραφία (συλλογή Ν. Πολίτη).

νεται μέσα στο χρόνο, η μορφή όμως και η λειτουργία τους εκμηδενίζουν αυτή τη χρονική απόσταση.

Εμπόριο

Ενα μεγάλο κομμάτι της μελέτης της κεραμικής τέχνης καταλαμβάνει το εμπόριο. Οι αγγειοπλάστες πουλούσαν τα προϊόντα τους στο χώρο του εργαστηρίου ή τα φόρτωναν σε υποζύγια και τα μετέφεραν σε χωριά και πόλεις, δουλειά που έκαναν συχνά οι μεταπράττες. Άλλες φορές πάλι έμποροι αγόραζαν τα κεραμικά και τα μετέφεραν με καΐκια σε διάφορες περιοχές. Αλλά σημεία για την πώληση των κεραμικών ήταν τα λιμάνια και τα παζάρια. Η διασπορά των πήλινων αγγείων μέσα στον ελλαδικό χώρο αλλά και έξω από αυτόν ήταν μεγάλη. Από τη ζήτηση των κεραμικών μπορούν να αποδοθούν οι περιόδοι ακμής, ύφεσης και παρακμής της αγγειοπλαστικής παραγωγής.

Οι τεχνίτες της αγγειοπλαστικής τέχνης -τέχνη με χαρακτήρα βιοτεχνικό και κληρονομικό- σε μεμονωμένες περιπτώσεις οργάνωσαν συνεταιρισμούς ή συμμετείχαν σε σωματεία. Η δραστηριότητα αυτή εντοπίζεται, από τις μέχρι τώρα μελέτες, κυρίως στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Οι αγγειοπλάστες εξασκούσαν μια ιδιαίτερα επίπονη τέχνη. Η πολύωρη καθημερινή εργασία τους ήταν ένας αγώνας για την επιβίωση, ένας αγώνας που συχνά δεν επέφερε τα απαιτούμενα. Εκατοντάδες τεχνίτες υπηρέτησαν την αγγειοπλαστική.

Οι περισσότεροι έμειναν ανώνυμοι, αφήνοντας μοναδικά σημάδια της παρουσίας τους, τα έργα τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει αναφορά σε κάποιους αγγειοπλάστες, όπως ο Μηνάς Αβραμίδης, ο Δημήτρης Μυγδαληνός, ο Μακάριος Βαρδαξής, ο Νικόλαος Γιασιράνης, ο Νίκος Θεοδώρου, οι Κουρτζήδες, οι Χατζηγιάννηδες, οι Ρόδιοι, οι οποίοι ακολούθησαν τους δικούς τους δρόμους, πειραματίστηκαν σε άλλες τεχνικές, δημιούργησαν έργα τέχνης και πέρασαν στη σφαίρα της καλλιτεχνικής κεραμικής.

Η νεοελληνική παραδοσιακή κεραμική γνώρισε ακμή μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα. Ο μετασχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας, η χρήση σκευών από νέα υλικά -πλαστικό, αλουμίνιο-, η τεχνολογική εξέλιξη οδήγησαν στο μαρasmus αυτής της τέχνης των οχτώ χιλιάδων χρόνων. Ωστόσο πολλοί είναι οι τεχνίτες που εξακολουθούν να δουλεύουν κυρίως με τις σύγχρονες μεθόδους -ηλεκτροκίνητο τροχό και καμίνι- και να δημιουργούν παραδοσιακές φόρμες αγγείων για καθαρά διακοσμητική χρήση. Τέτοια εργαστήρια συναντά κανείς σήμερα στον Θραψανό και τις Μαργαρίτες της Κρήτης, στον Μεσαγρό της Αίγινας, στο Μαρούσι, στη Σίφνο, στο Δαμαλά και στο Χαλκί

**Καταστήματα
κεραμικών
στο Μοναστηράκι.
Δεκαετία 1940 (συλλογή
Ν. Πολίτη).**

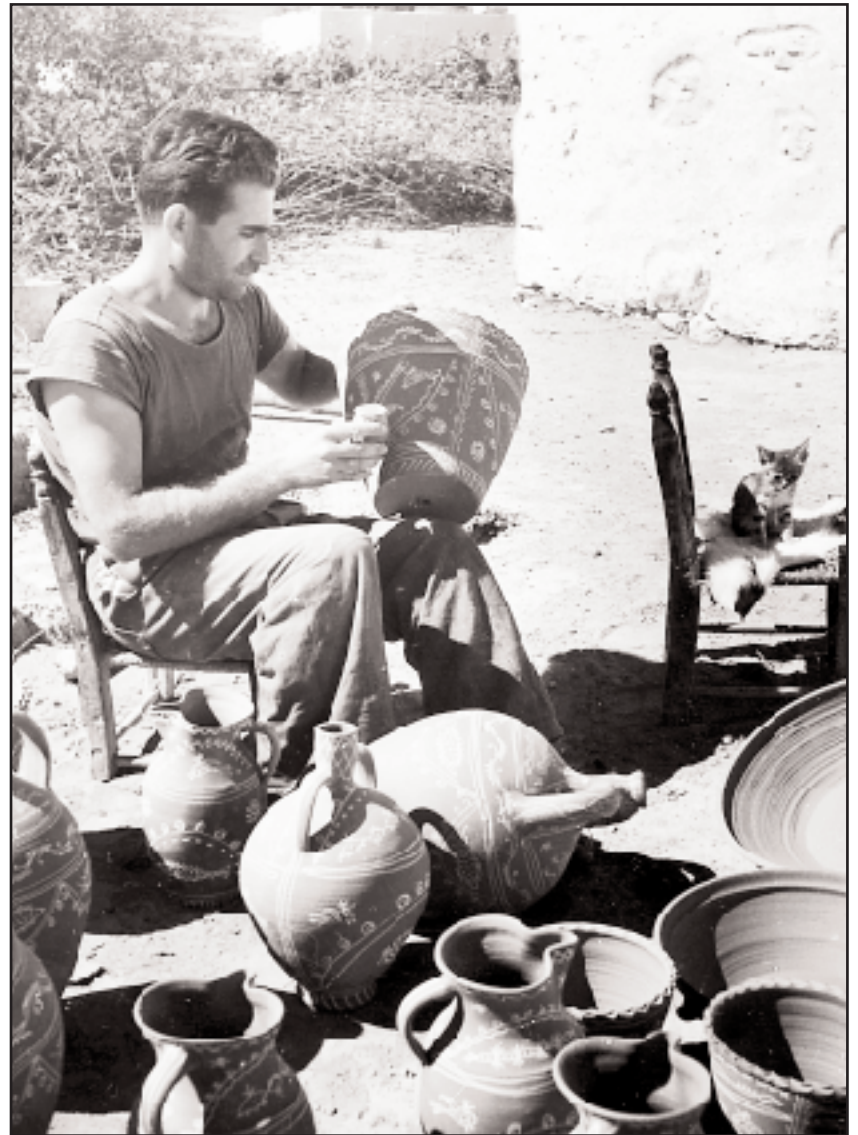
**Στάμνες φορτωμένες
σε υποζύγιο
στην Αίγινα
(φωτ. Βούλα
Παπαϊωάννου -
Φωτ. Αρχείο
Μουσείου
Μπενάκη).**

Νάξου, στην Αμοργό, στον Μανταμάδο, τον Άγιο Στέφανο και την Αγιάσο Λέσβου, στο Λιμένα

Θάσου, στον Βόλο κ.α. Πολλά είναι και τα εργαστήρια που κατασκευάζουν, μόνο με σύγχρονες

μεθόδους, νέους τύπους αγγείων τα οποία διακρίνονται για την κα-

Συνέχεια στην 7η σελίδα

Συνέχεια από την 5η σελίδα

λαισθησία τους. Δυστυχώς όμως πολλά είναι και εκείνα τα εργαστήρια που κατασκευάζουν κεραμικά αποκομμένα από την αισθητική της κεραμικής μας παράδοσης.

Μελέτη, προστασία

Η νεοελληνική παραδοσιακή κεραμική πέρασε πια στη σφαίρα της μελέτης και της ανάδειξής της. Στις μέρες μας πολλοί είναι οι ερευνητές που ασχολούνται συστηματικά και ουσιαστικά μαζί της. Ωστόσο πέρα από την αναγκαιότητα για άμεση συστηματική έρευνα προκύπτει το πρόβλημα διατήρησης των υλικών καταλοίπων της.

Τα τελευταία τέσσερα χρόνια έχει αυξηθεί η εξαγωγή ειδών λαϊκής τέχνης. Τα πήλινα αγγεία, ιδιαίτερα τα πιθάρια της Κρήτης, έρχονται σε μεγάλες ποσότητες στην Αττική και μέσα σε μεγάλα φορτηγά ταξιδεύουν για Βέλγιο, Γερμανία, Γαλλία κ.α. Η υπουργική απόφαση του 1995 (ΥΠΠΟ-ΔΙΛΑΠ/Γ/36631) προστατεύει μόνο τα κρητικά πιθάρια της περιόδου 1830-1950 απαγορεύοντας την εξαγωγή τους «ως έργων αξιόλογης λαϊκής τέχνης και προηγμένης βιοτεχνίας χρηζόμενων ειδικής κρατικής προστασίας». Η υπουργική αυτή απόφαση πρέπει να επεκταθεί και να συμπεριλάβει όλα τα πήλινα σκεύη, γιατί σε σύντομο χρονικό διάστημα δεν θα υπάρχει δείγμα που να θυμίζει το μέγεθος της αγγειοπλαστικής παραγωγής της χώρας μας. Η Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του ΥΠΠΟ σε συνεργασία με το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, βρίσκονται στο στάδιο σύνταξης της μελέτης προστασίας των κεραμικών.

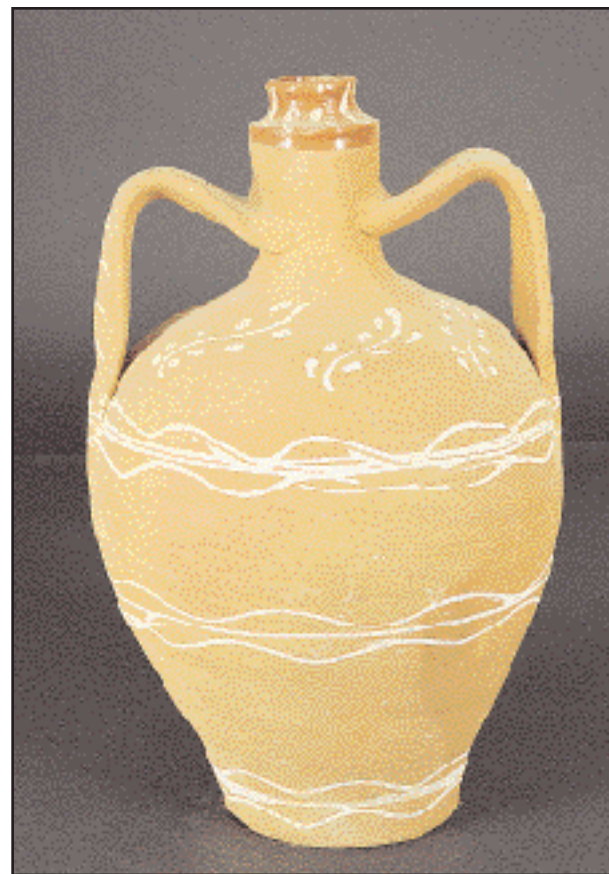
Μεγάλο κίνδυνο διατρέχουν και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Εργαστήρια, καμίνια, κατασκευές έχουν εγκαταλειφθεί στη φθορά του χρόνου και της αδιαφορίας. Δύο περιοχές, ο Άγιος Στέφανος Λέσβου και οι Μαργαρίτες Κρήτης, με σημαντική αγγειοπλαστική παραγωγή και με σπουδαία διατήρηση των εργαστηρίων τους είχαν την τύχη να χαρακτηρισθούν ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία και να γλιτώσουν από την κατεδάφιση ή την αλλοίωση της μορφής τους. Οι χώροι αυτοί αποτελούν σήμερα τα μοναδικά δείγματα αγγειοπλαστικών βιοτεχνι-

Πάνω: Αριστερά καθαρισμός οξυπύθμενου πιθαριού σε σκυριανή αυλή (φωτογραφία Βούλας Παπαϊωάννου – Φωτ. Αρχείο Μουσείο Μπενάκη). Δεξιά: Διακόσμηση κεραμικών με λευκό μπαντανά σε εργαστήριο της Σκύρου (φωτ.: Β. Παπαϊωάννου – Φωτ.: Αρχείο Μουσείο Μπενάκη). Κάτω: Κεραμικά για πούλημα στο λιμάνι της Σκοπέλου, το 1947 (Φωτ.: Τάκη Τλούπα).

κών μονάδων που λειτούργησαν στον ελλαδικό χώρο από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έως τη δεκαετία του 1960. Μεμονωμένα εργαστήρια σε διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου πρέπει να κηρυχθούν για να σωθούν και να α-

ποτελέσουν μνημεία της τέχνης του πηλού. Νεοελληνική παραδοσιακή κεραμική, ένα μεγάλο κομμάτι του λαϊκού μας πολιτισμού, αγνοημένο για πολλά χρόνια και αφημένο ακόμη και σήμερα στην αδιαφορία. Κι όμως η προσέγγιση

των έργων της τέχνης αυτής επιφέρει τη γνώση της καθημερινής ζωής των προγόνων μας και περισσότερο από όλα τη ζεστασιά τόσο των χεριών αυτών που τα έφτιαξαν, όσο και των χεριών που τα χρησιμοποίησαν.

Στάμνες από τη Λήμνο (αριστερά) και την Καρδίτσα (δεξιά), συλλογή Κ.Μ.Ν.Κ.

Μουσεία με συλλογές κεραμικών

ΕΚΤΟΣ από τα Μουσεία «Ιδρύματος Γ. Ψαροπούλου», «Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης» και Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης, τα οποία αναφέρονται στο αφιέρωμα, ενδεικτικά παραθέτουμε τα εξής:

Μουσείο Μπενάκη: (Κουμπάρη 1, Αθήνα, τηλ. 36.11.617).

Η συλλογή του περιλαμβάνει αγγεία της νεότερης εποχής από όλον τον ελληνικό χώρο. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται μοναδικά δείγματα αγγειοπλαστικής του 18ου και 19ου αιώνα.

Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας: (Βώροι Κρήτης, 0892-91110-11).

Το Μουσείο βρίσκεται στους Βώρους και περιλαμβάνει έναν ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό όλων των τύπων των κρητικών αγγείων που χρονολογούνται με βεβαιότητα από τον 12ο αιώνα έως τον 20ό αι. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συλλογή οστράκων και τα αρχεία με φωτογραφικό και σχεδιαστικό υλικό εργαστηρίων, αντικειμένων κ.ά.

Λαογραφικό Μουσείο Ρεθύμνου: (Βερνάρδου 28-30, Ρέθυμνο, 0831-23398).

Η συλλογή κεραμικών αποτελείται κυρίως από κεραμικά του αγγειοπλαστικού κέντρου των

Συνέχεια στην 8η σελίδα

Τζάρα περιοχής του Μεσσηνιακού Κόλπου (συλλογή Κ.Μ.Ν.Κ.).

Συνέχεια από την 7η σελίδα

Μαργαριτών στην επαρχία Ρεθύμνης.

Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα «Βασίλειος Παπαντωνίου»: (Βασ. Αλεξάνδρου 1, Ναύπλιο, 0752-28379).

Μια μεγάλη συλλογή κεραμικών από όλον τον ελληνικό χώρο περιλαμβάνεται στις ποικίλες συλλογές του Ίδρύματος.

Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας: (Μανδηλαρά 74, Λάρισα, 041-239446).

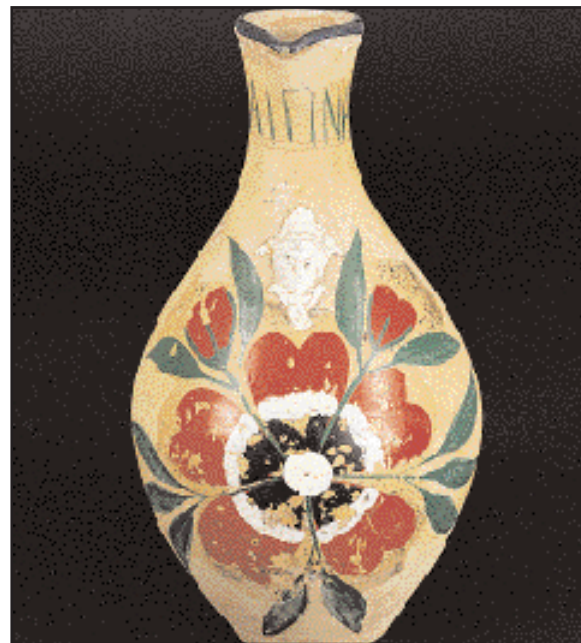
Περιλαμβάνει μια πολυάριθμη συλλογή κεραμικών από τη Θεσσαλία.

Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου»: (Πυθαγόρειο Σάμου, 0273-62286).

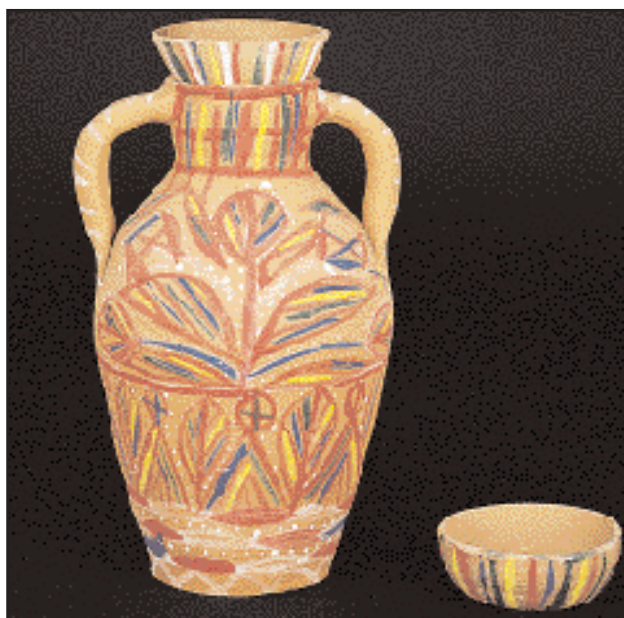
Στο λαογραφικό μουσείο του Ίδρύματος εκτίθεται μια ενδιαφέρουσα συλλογή κεραμικών, αντιπροσωπευτική του αγγειοπλαστικού κέντρου των Μαυρατζαίων της Σάμου.

Εκθετήριο Πολυκέντρου Μανταμάδου Λέσβου: (Μανταμάδος Λέσβου, 0253-61580).

Το εκθετήριο περιλαμβάνει μια μόνιμη έκθεση για την κεραμική της περιοχής Μανταμάδου, σπουδαίου αγγειοπλαστικού κέντρου. Ένας σημαντικός αριθμός κεραμικών φιλοξενείται στον χώρο.

Πάνω: Κανάτες από τη Σάμο (αριστερά) και την Αίγινα (δεξιά). Κάτω δεξιά: «Λακνίδες γάμου» από τη Λέσβο (συλλογή ΚΜΝΚ).

Ξύστης για τη φύλαξη όσπριων, από τη Ρόδο (συλλογή Κ.Μ.Ν.Κ.).

Επιλεκτική βιβλιογραφία

Κρητικά πιθάρια που περιμένουν τη γνωμοδότηση από το ΥΠΠΟ για την πώλησή τους ή όχι στο εξωτερικό. Ζεφύρι, Οκτώβριος 1997 (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

1. Βαλλιάνος Χρ. - Παδουβά Μ. «Τα κρητικά αγγεία του 19ου & 20ού αι.». Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας - Κέντρο Ερευνών 3, Βόροι 1986.

2. Βογιατζόγλου Μ. «Τα πιθάρια στο θραψανό της Κρήτης. Η τεχνική και οι συντεχνίες των πιθαράδων», Ειδικές Μελέτες αρ. 19, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Πολυτεχνική Σχολή, Θεσσαλονίκη 1972.

3. Γιαννοπούλου Μ. - Δεμέστιχα Στ. «Τοκαλαριά, Τα εργαστήρια αγγειοπλαστικής της περιοχής Μανταμάδου Λέσβου» εκδ. Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, Κοινότητα Μανταμάδου, Αθήνα 1998.

4. Γρατσιά Ε. - Παπαθωμά Ε, «Τα αγγεία του νερού και η τέλεση των εθίμων στη νεώτερη ελληνική κοινωνία». Επιστημονική συνάντηση «Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρού», 12-14 Δεκεμβρίου 1997, Αίθουσα Παλαιάς Βουλής (υπό έκδοση)

5. Hampe R. "Winter A. Bei Toepfern und Toepferinnen in Kreta", Messenien und Zypern Mainz 1962

6. Ιωάννου Ιω., «Μαρονσιώτικη κεραμική - 100 χρόνια, Ιστορικό λαογραφικό Μουσείου Δήμου Αμαρουσίου».

7. Κορρέ - Ζωγράφου Κ. «Τα κεραμικά του ελληνικού χώρου», εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1996.

8. Κυριαζόπουλος Β. «Ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά», ΕΟΜ-ΜΕΧ 1986.

9. Σπαθάρη - Μπεγλίτη Ε. «Οι Αγγειοπλάστες της Σίφνου, Κοινωνική Συγκρότηση - Παραγωγή - Μετακινήσεις» εκ. Αρσενίδη, Αθήνα 1992.

10. Τρούλλον Α. «Η Αγγειοπλαστική. Στο νησί της Σίφνου», Σίφνος 1991

11. Ψαροπούλου Μπ. «Οι Τελευταίοι Τσουνκαλάδες του Ανατολικού

Ξεκαμίνισμα
πιθαριών
σε ανοιχτό καμίνι
στο Θραψανό
της Κρήτης
(αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

Από τον τροχό στον κλίβανο

Η κεραμική τεχνολογία κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες

Της **Μιμίκας Γιαννοπούλου**

Αρχαιολόγου-ερευνήτριας στο Κέντρο Μελέτης
Νεώτερης Κεραμικής

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ μελέτη της τεχνολογίας αποδεικνύει ότι μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1960 δεν είχε αλλάξει σχεδόν τίποτα στην κεραμική τέχνη, τόσο στη χρήση των πρώτων υλών όσο και στη διαδικασία κατασκευής των κεραμικών αντικειμένων. Έτσι, η αγγειοπλαστική δραστηριότητα των τριών τελευταίων αιώνων στην Ελλάδα αποτελεί το τέλος μιας μακραίωνης παράδοσης, η μελέτη της οποίας βοηθά μεταξύ άλλων και στην επίλυση προβλημάτων σε θέματα κεραμικής τεχνολογίας παλαιότερων ιστορικών περιόδων.

Τα είδη των εργαστηρίων που κατασκεύαζαν κεραμικά αντικείμενα και λειτουργήσαν ήδη από την αρχαιότητα στον ελλαδικό χώρο είναι τα στεγασμένα και τα υπαίθρια. Στην

Κατασκευή πιθαριού στο τροχί. Σήμερα εξακολουθούν να κατασκευάζουν πιθάκια στο Θραψανό σε σιδερένια τροχιά και να τα ψήνουν σε ηλεκτρικούς κλίβανους. Κρήτη, δεκαετία '70 (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

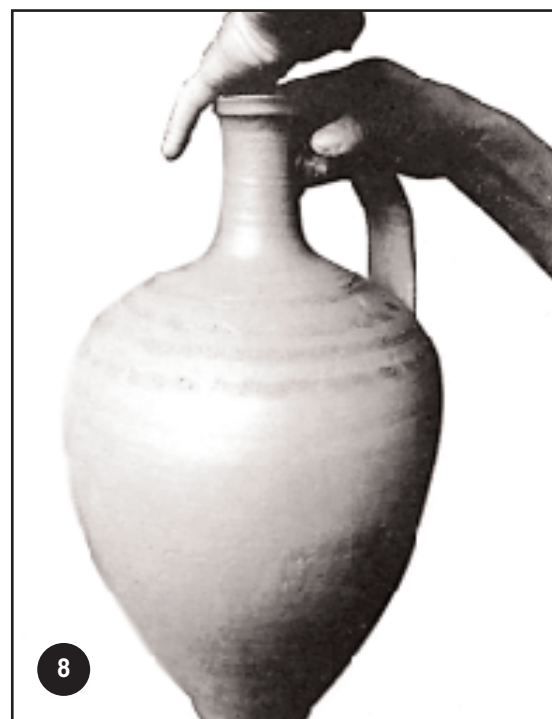
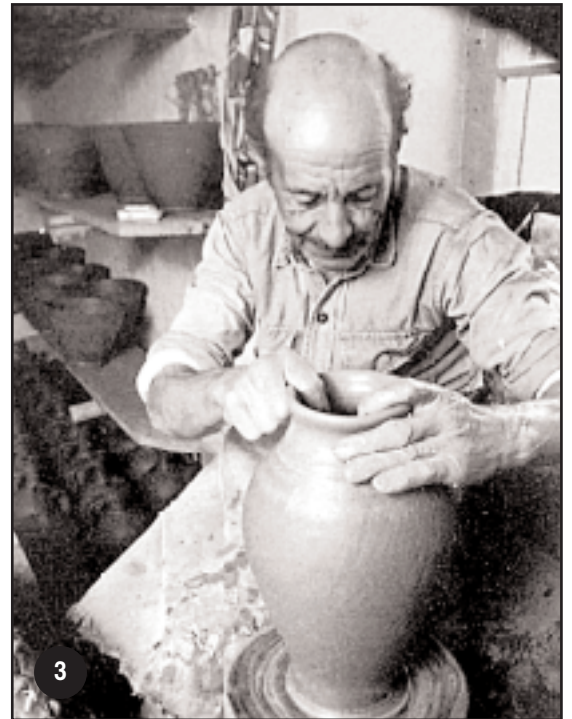
πρώτη κατηγορία εντάσσονται τα εργαστήρια κατασκευής αντικειμένων στον ποδοκίνητο τροχό και τα εργαστήρια κατασκευής μεγάλων αγγείων χωρίς τη χρήση τροχού, που στα νεότερα χρόνια λειτούργησαν στην περιοχή του Μεσσηνιακού κόλπου. Στην κατηγορία των υπαίθριων εντάσσονται τα κρητικά εργαστήρια κατασκευής μεγάλων αγγείων στο τροχί, ένα είδος χειροκίνητου τροχού. Τα εργαστήρια τροχήλατων αντικειμένων, που ήταν και τα περισσότερα, ήταν συνήθως ορθογώνια, ισόγεια οικοδομήματα κατασκευασμένα από λίθους ή πλίνθους.

Το εσωτερικό τους είχε απλή και λειτουργική διάταξη. Στο ανατολικό μέρος του εργαστηρίου τοποθετούνταν ο ξύλινος ποδοκίνητος τροχός, σε μερικά μάλιστα υπήρχαν παραπάνω από ένας τροχοί εγκατεστημένοι δίπλα στο αντίστοιχο παράθυρο, ανάλογα με το προσωπικό και τον όγκο εργασίας. Δίπλα στον τροχό υπήρχε ξύλινος ορθογώνιος πάγκος για το ζύμωμα του πηλού και απέναντι από αυτόν, στον τοίχο, τοποθετημένα ξύλινα ράφια για το στέγνωμα των πλασμένων αγγείων.

Όλοι οι εργαστηριακοί χώροι συμπληρώνονταν εξωτερικά από ειδικές κατασκευές για την προετοιμασία του πηλού και τους κεραμικούς

Συνέχεια στην 11η σελίδα

Ο αγγειοπλάστης Στέφανος Κουβδής κατασκευάζει μονοκόμματη στάμνα σε ποδοκίνητο τροχό. Άγιος Στέφανος Λέσβου, 1978. (Αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.) 1. Τοποθέτηση βώλου πηλού στον ποδοκίνητο τροχό για την κατασκευή ενός κουμαριού. «Κέντρωμα» του πηλού στο πανωτρόχι. 2. «Σήκωμα» ή «τράβηγμα» του πηλού. 3. Διαμόρφωση κυλίνδρου. 4. Διαμόρφωση του σχήματος του αγγείου. 5. Διαμόρφωση ώμων με «μεσοδαχτύλιασμα». 6 και 7. Διαμόρφωση λαιμού και χείλους. 8. Τοποθέτηση λαβής στο έτοιμο αγγείο, το «κουμάρι» ή «κ'μάρ».

Δεξιά: Η Παρασκευή Κουβδή διακοσμεί κουμάρι με πινέλο στο εργαστήριο της οικογένειάς της στον Άγιο Στέφανο Λέσβου το 1978 (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.). Κάτω: Ο αγγειοπλάστης Κωστής Κελαράκης κατασκευάζει στάμνα στον τροχό. Θραψανό Κρήτης (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

Συνέχεια από την 9η σελίδα

κλιβάνους για το ψήσιμο των κεραμικών. Οι κεραμικοί κλιβάνοι, τα καμίνια χτιζόνταν από τα ίδια υλικά, μόνο που εσωτερικά επενδύονταν και με πυρότουβλα. Αποτελούνταν από δύο θαλάμους: έναν υπόγειο και έναν υπέργειο. Ο υπόγειος χώρος διέθετε ημικυκλική ή τριγωνική είσοδο, όπου τοποθετούνταν η καύσιμη ύλη.

Ο επάνω όροφος του καμινιού ήταν συνήθως κυλινδρικός (Λέσβος, Κρήτη κ.α.) ή ορθογώνιος (Σίφνος, Θάσος, Χίος κ.α.), αλλά και κωνικός (Κόμποι Μεσσηνίας) με μία είσοδο. Στο θάλαμο αυτό τοποθετούνταν τα κεραμικά. Το δάπεδό του ήταν διάτρητο για την κυκλοφορία των ρευμάτων θερμού αέρα.

Αργίλος, νερό και φωτιά είναι τα τρία στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κεραμική τέχνη και την κατέστησαν από αρχαιοτάτων χρόνων χρήσιμη σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής των ανθρώπων. Η άργιλος, ένα ειδικό χώμα, το οποίο είναι διαδομένο στη φύση, εύκολα αναγνωρίσιμο.

Οι αγγειοπλάστες προμηθεύονταν το αργιλόχωμα είτε από παρειές λόφων είτε από κτήματα που συχνά νοίκιαζαν ειδικά για το λόγο αυτό.

Η επιλογή του κατάλληλου χώματος γινόταν από τους ίδιους τους αγγειοπλάστες ή τους βοηθούς τους με τρόπο εμπειρικό: βάζοντας σάλιο και χώμα στη χούφτα τους δοκίμαζαν την πλαστικότητα του. Εως το 1950 περίπου, όταν η απόσταση από τον τόπο εξόρυξης στο χώρο του εργαστηρίου ήταν μεγάλη, η μεταφορά

του αργιλόχωματος γινόταν μέσα σε «χωματοκόφινα» ή τσουβάλια, τα οποία φορτώνονταν σε υποζύγια.

Υστερα, το αργιλόχωμα απλωνόταν στον υπαίθριο χώρο του εργαστηρίου για να στεγνώσει και για να σπάσουν οι βώλοι του ακολουθούσαν η κοινή σε όλη την Ελλάδα πρακτική του «κοπανίσματος» με ξύλινο χοντρό εργαλείο, τον κόπανο. Όταν ο αγγειοπλάστης έκρινε πως το αργιλόχωμα ήταν κατάλληλο για τα είδη των αντικειμένων που το προόριζε, προχωρούσε στην ανάμιξη του χώματος με το νερό. Αυτή γινόταν σε δύο μεγάλες δεξαμενές, που ήταν είτε απλώς σκαμμένες στο χώμα είτε επενδυμένες με πέτρα και στα περισσότερα μέρη ονομάζονταν «καρούτες».

Καθοριστικό στάδιο για την καλή ομογενοποίηση του μίγματος του πηλού είναι το ζύμωμα. Η διαδικασία του ζυμώματος αποτελούσε ένα είδος ιεροτελεστίας και σε πολλές περιοχές σταύρωναν τον έτοιμο πηλό, όπως έκαναν με το ζυμάρι του ψωμιού. Επειδή κάθε φορά προετοιμαζόταν πηλός για αρκετά μεγάλο αριθμό αντικειμένων, η πρακτική, που ήταν διαδομένη σε όλα τα εργαστήρια του ελλαδικού χώρου, ήταν αυτή του ζυμώματος του πηλού, συνήθως σε στεγασμένο χώρο του εργαστηρίου, με τα πόδια κυκλικά και αλληπάληλες φορές. Υστερα από αυτή τη διαδικασία, ο πηλός ήταν έτοιμος για τα προς κατασκευή αντικείμενα, που ανάλογα με το είδος τους και την αγγειοπλαστική παράδοση του κάθε τόπου ακολουθούσαν διάφορες τεχνικές κατασκευής. Η επιλογή της τεχνικής ήταν άμεσα εξαρτημένη και από το μέγεθος, το σχήμα και το βάρος ενός αγγείου.

Στις πιο παλιές τεχνικές εντάσσεται η κατασκευή με αλληπάληλες λωρίδες πηλού, η οποία στα νεότερα χρόνια χρησιμοποιήθηκε κυρίως στα εργαστήρια του Μεσσηνιακού Κόλπου για την κατασκευή αγγείων μεγάλης χωρητικότητας. Στη Θεσσαλία και στη Θράκη με την ίδια τεχνική πλάθονταν τα μαγειρικά σκεύη. Τα περισσότερα κατασκευάζονταν με τη χρήση τροχού, τεχνική που γνώριζαν όλοι οι αγγειοπλάστες του ελλαδικού χώρου.

Τροχός

Η τεχνική με τον ποδοκίνητο τροχό χαρακτηριζόταν από βασικές κινήσεις που ακολουθούσαν όλοι οι τεχνίτες. Καθ' όλη τη διάρκεια της κατασκευής ο αγγειοπλάστης ύγρανε συνεχώς τα χέρια του σε μια πήλινη λεκάνη γεμάτη νερό, που βρισκόταν πάντοτε δίπλα στον τροχό. Οι λαβές τοποθετούνταν μόνο όταν το αγγείο είχε στεγνώσει μερικώς. Αγγεία μεγάλων διαστάσεων και πολλά σκεύη ειδικών χρήσεων (φουφούδες, κολυμπήθρες, καπνοδόχοι, αλατιέρες, πατητήρια κ.λπ.) πλάθονταν τμηματικά, σε ξεχωριστά κομμάτια που ενοποιούσαν στη συνέχεια. Σε τέσσερα στάδια, στον τροχό επίσης, κατασκευάζονταν στα εργαστήρια της Κρήτης οι στάμνες με

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Αγγειοπλάστης σε εργαστήριο του Τυρνάβου, το 1969 (φωτ.: Τάκη Τλούπα).

Καμπανό. Σε όσα εργαστήρια του ελληνικού χώρου χρησιμοποιούνταν υαλώματα, κυρίως για τα αποθηκευτικά αγγεία, προέρχονταν από τη χρήση οξειδίων του μολύβδου και πυριτικών υλικών. Η εφυάλωση αυτού του τύπου χρησιμοποιούνταν καθ' όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου.

Πριν κυκλοφορήσουν τα έτοιμα υαλώματα οι αγγειοπλάστες προμηθεύονταν το μολύβδο από σωληνώσεις, συνδέσμους, ακόμη και από βαρίδια διχτύων. Στις περισσότερες περιοχές χρησιμοποιούνταν ειδικά αγγεία για την τήξη του μολύβδου ή ειδικά μεταλλικά σκεύη και η διαδικασία της προετοιμασίας των υλικών της εφυάλωσης διεξαγόταν σε ανοιχτή φωτιά. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις υπήρχε ειδικός κλίβανος για την τήξη του μολύβδου.

Παράλληλα με την τήξη του μολύβδου, τοποθετούσαν σε ένα ανοιχτό σκεύος για να ψηθεί τσακμακόπετρα (ή άτσαχα) ή βότσαλα, που ήταν υλικά με υψηλή περιεκτικότητα σε πυρίτιο. Μετά τα δύο υλικά, αλέθονταν μαζί, πολύ προσεκτικά, και ανακατεύονταν, σε ένα σκεύος, με νερό και δημιουργούνταν ένα παχύρρευστο υλικό με το οποίο αλείφονταν τα αντικείμενα.

Τη δεκαετία του 1950 η εφυάλωση επεκτάθηκε σε περισσότερους τύπους αγγείων, ενώ άρχισε η χρήση και άλλων ειδών υαλωμάτων.

Συνέχεια από την 11η σελίδα

στρογγυλεμένη βάση, τύπος που επιβίωσε στο νησί από τη Βυζαντινή εποχή.

Η τεχνική, με τη χρήση χειροκίνητου τροχού, εντοπίστηκε μόνο στα υπαίθρια κεραμικά εργαστήρια της Κρήτης. Κύριο χαρακτηριστικό της, η κατασκευή με λωρίδες πηλού, οι οποίες τοποθετούνται η μία μετά την άλλη, αφού περάσει κάποιος χρόνος για να στεγνώσει μερικώς η προηγούμενη, και έτσι ολοκληρώνεται το αγγείο. Για την τεχνική αυτή απαιτούνταν δύο άνθρωποι: ο τροχάρης που γύριζε τον χειροκίνητο τροχό και ο μάστορας που έπλαθε το αγγείο. Κατά τη διάρκεια της εργασίας έπρεπε να υπάρχει απόλυτος συντονισμός γι' αυτό και ο μάστορας έδινε συνεχώς οδηγίες στον τροχάρη.

Το επόμενο στάδιο μετά την κατασκευή ενός πήλινου αντικειμένου, είναι το στέγνωμα. Ο κίνδυνος ραγίσματος στη φάση αυτή αντιμετωπιζόταν με το σταδιακό στέγνωμα μέσα στο εργαστήριο και ύστερα σε υπαίθριο χώρο του.

Διακόσμηση

Η χρησιμότητα των αγγείων και η παράδοση κάθε περιοχής υπαγόρευσε και τις διακοσμητικές διαθέσεις των τεχνιτών, οι οποίοι εφάρμοσαν λιτή διακόσμηση με αρκετή όμως φαντασία και ποικιλομορφία επιβάλλοντας μια αισθητική αξιοζήλευτη, κυρίως στη σύγχρονη εποχή. Τα βασικά είδη διακόσμησης ήταν: η γρα-

Πιθάρια Τυρνάβου, το 1971 (φωτ.: Τάκη Τλούπα).

πτή, που γινόταν με πινέλα και πλουμιστήρια, η εγχάρκτη, που δημιουργούνταν με χτένια και αιχμηρά αντικείμενα, η εμπέιστη, που προέκυπτε από τη χρήση κυλίνδρων και η ανάγλυφη που προερχόταν από καλούπια. Ένας άλλος τρόπος διακόσμησης ήταν η επάλειψη κάποιων αγγείων με μπατανά, κόκκινο ή λευκό αιώρημα πηλού.

Το θεματολόγιο των κοσμημάτων ποίκιλλε από τόπο σε τόπο. Κυριαρχούσαν τα φυτικά (άνθη, φύλλα, κλαδιά) και τα γεωμετρικά κοσμήματα (ευθείες ή τεθλασμένες γραμμές, σπειρές, ελεύθερες πινελιές κ.ά.), ενώ οι παραστάσεις ζώων κυρίως ψά-

ρια και πουλιά ήταν λιγιστές και οι ανθρώπινες μορφές σπάνιες. Η διακόσμηση, το πλούμισμα, όπως ονομαζόταν, ήταν εργασία που εκτελούσαν συνήθως οι γυναίκες των αγγειοπλαστών.

Πριν από την επινόηση και τη χρήση της εφυάλωσης, η στεγανοποίηση της πορώδους κεραμικής επιφάνειας επιτυγχανόταν με απλούς τρόπους, όπως με την τριβή της επιφάνειας του πλασμένου αγγείου με βότσαλο. Η πρακτική αυτή που εφαρμόστηκε από τη Νεολιθική εποχή, επιβίωσε έως τη δεκαετία του 1960 στην Κρήτη, στα αγγειοπλαστικά εργαστήρια στον Αποκόρωνα και στον

Όπτηση

Η τελευταία και καθοριστική διαδικασία για τη μετατροπή ενός πήλινου αντικειμένου σε κεραμικό είναι η όπτηση. Τα στεγνά πήλινα αντικείμενα τοποθετούνταν με μεγάλη προσοχή στον κεραμικό κλίβανο σε σειρές, με το στόμιο ακουμπισμένο στην εσχάρα του. Η καύσιμη ύλη ήταν λεπτά κλαδιά, θάμνοι, πουρνάρια κ.λπ. και σπάνια χοντρά ξύλα (Θάσος, Κομοτηνή).

Η διαδικασία της όπτησης άρχιζε συνήθως μετά τη δύση του ηλίου και σε ημέρες που επικρατούσε άπνοια. Ο υπολογισμός της θερμοκρασίας, που έφτανε γύρω στους 1.000 με 1.050ο C, γινόταν εμπειρικά και κυρίως από την παρατήρηση της φλόγας και του καπνού. Μετά την ολοκλήρωση της όπτησης, το καμίνι έπρεπε να παραμείνει κλειστό τουλάχιστον για 6-8 ώρες ώστε να κρυώσει σταδιακά. Υστερα τα κεραμικά ήταν έτοιμα να εξυπηρετήσουν όλες σχεδόν τις καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων, ταξιδεύοντας πολλές φορές σε μέρη πολύ μακρύτερα από τον τόπο που δημιουργήθηκαν.

Η κεραμική τέχνη, «τέχνη των χειρών», εργασία επίπονη αλλά δημιουργική ανήκει για σε έναν πολιτισμό που χάνεται με γοργούς ρυθμούς δίνοντας τη θέση του στον πολιτισμό των «τέλειων μηχανών», ο οποίος χαρακτηρίζεται από εργασίες εξίσου επίπονες αλλά λιγότερο δημιουργικές.

Στης Σίφνου τα τσικαλαριά

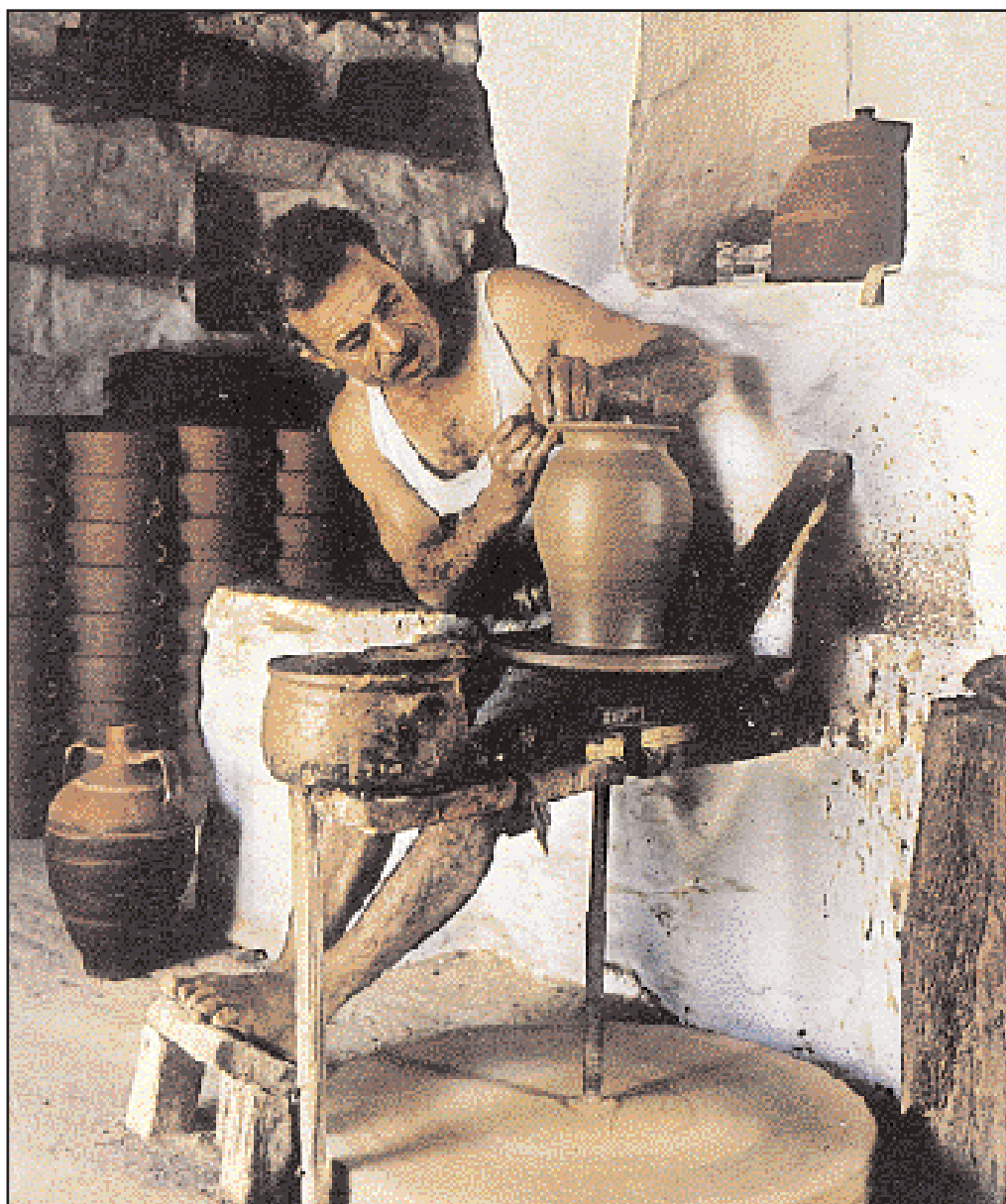
Κρυμμένα στους όρμους του νησιού μαρτυρούν την περίοδο άνθησης της αγγειοπλαστικής

Της **Ελένης Σπαθάρη-Μπεγλίτη**

Δρος Λαογραφίας

ΑΝΤΙΚΡΙΖΟΝΤΑΣ από το πλοίο της γραμμής το κυκλαδίτικο νησί, καθώς πλησιάζει στις Καμάρες, στο επίνειο, έχεις τα αγγειοπλαστικά κέντρα, εκτός από τον Πλατύ Γιαλό και το Φάρο, μπροστά στα μάτια του. Στην πραγματικότητα, δεν τα βλέπεις, γιατί είναι καλά κρυμμένα μέσα στους όρμους, αλλά όποιος ξέρει τα κρυμμένα μυστικά της Σίφνου, σίγουρα τα καταμετρά ένα ένα με τα μάτια της φαντασίας του. Λες και η δυτική πλευρά του νησιού διαμορφώθηκε με μόνο σκοπό να φιλοξενήσει και να προστατέψει μέσα στους βαθείς κόλπους του έντονου διαμελισμού της τα τσικαλαριά -τα ντόπια δηλαδή αγγειοπλαστικά- από τα καταστρεπτικά για τους αγγειοπλάστες μελτέμια που φυσούν από βορειοανατολικά κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του καλοκαιριού, που αποτελεί άλλωστε και τη μόνη περίοδο της έντονης και δημιουργικής παραγωγικής δραστηριότητάς τους. Από βορειοδυτικά λοιπόν προς νοτιοανατολικά καταμετρούμε τη Χερσόνησο, το Αρτιμώνι, τα Βρουλιδία, τις Καμάρες και το Βαθύ, αλλά και από την άλλη πλευρά του νησιού, νοτιοανατολικά, κι αυτά μέσα σε κόλπους, τον Πλατύ Γιαλό και το Φάρο. Δεν είναι μόνο ο διαμελισμός των ακτών που προσέφερε προστασία στα τσικαλαριά, αλλά και το γεγονός ότι στους όρμους αυτούς απολήγουν οι χείμαρροι που σχηματίζονται με τις βροχές και που δημιουργούν νεογενείς προσχώσεις με πλούσια κοιτάσματα αργίλου. Αλλά και το ίδιο το νερό, καθώς και τα σκίνα που φυτρώνουν στις κοίτες, αποτελούν βασικές πρώτες ύλες για την αγγειοπλαστική.

Ετσι, το φυσικό περιβάλλον έδωσε μια δυνατότητα μετατροπής του σε πολιτισμικό περιβάλλον, όπως σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας, αλλά εδώ ο άνθρωπος την αξιοποίησε στο έπακρο. Είναι αλήθεια, ωστόσο, πως τα πρώτα τσικαλαριά βρίσκονται στους ορεινούς οικισμούς του Αρτεμώνα Αγίος Λουκάς, Αγία Άννα και Αγία Αικατερίνη και του Ανω Πεταλιού, Λαγκάδα και Τραβαβουινιά. Ομως, από τον προηγούμενο αιώνα, με την πάταξη της πειρατείας και την ενδυνάμωση του αισθήματος της ασφάλειας, οι κάτοικοι μετακινήθηκαν προς τα πεδινά, όπως συνέβη άλλωστε και με όλα τα κυκλαδονήσια. Λόγω των ευνοϊκών συνθηκών στους όρμους φούντωσε η παραγωγή, με αποτέλεσμα το 1947 η Αγροτική Τράπεζα να καταμετρά 46 αγγειοπλαστικά με πάνω από 100 τροχούς. Αν υπολογί-

Δουλεύοντας με ποδοκίνητο τροχό. Η καταγωγή -Σιφνιός- έγινε συνώνυμο του τσικαλά, του κανατά και γενικώς του αγγειοπλάστη (συλλογή Νίκου Πολίτη).

Βάζο Σίφνου που βρίσκεται στο Μουσείο Κυριαζοπούλου στη Μύκονο (από το βιβλίο του Β. Κυριαζοπούλου, «Ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά», 1984).

σουμε το σύνολο του εργατικού δυναμικού που απασχολούνταν άμεσα ή έμμεσα σε αυτή τη δραστηριότητα, 500 περίπου οικογένειες συντηρούνταν από την αγγειοπλαστική. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που ο τοπικός Τύπος έγραφε πως *το να ζει από τη θάλασσα ο Υδραίος, από το χωράφι του ο Θεσσαλός, από τα μεταλλεία του ο Μηλιός και από το τσικαλαριό του ο Σιφνιός είναι κάτι το τόσο φυσικό και αμετάθετο, ώστε κάθε προσπάθεια μετατροπής της οικονομικής ισορροπίας θα ήτο αντίθετος προς τη φύση του και κατ' ακολουθίαν καταδικασμένη σε αποτυχία.*

Η αλήθεια είναι πως η Σίφνος ήταν ευνοημένη και για έναν επιπρόσθετο λόγο: η ποιότητα της αργίλου της ήταν μοναδική για την παραγωγή πυρίμαχων μαγειρικών σκευών, των τσικαλιών δηλαδή, που άντεχαν σε υψηλές θερμοκρασίες και από τα οποία εξάλλου πήραν αυτό το ιδιότυπο όνομα και τα αγγειοπλαστικά της. Πιάτα, στά-

Συνέχεια στην 14η σελίδα

Πιατέλα με ζωγραφική παράσταση γολετόμπρικου. Σίφνος, Απολλωνία, Λαογραφικό Μουσείο (από το βιβλίο του Β. Κυριαζόπουλου, «Ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά»).

Συνέχεια από την 13η σελίδα

μνες, λαήνια, φουφούδες, μαστέλα θα βρούμε τόσο στη Σίφνο, όσο και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, αλλά σαν τα τσικάλια της –ίσως και σαν τους διακοσμημένους φλάρους της, δηλαδή τις πήλινες καμινάδες της– πουθενά αλλού. Οι όρμοι λοιπόν έγιναν και οι ναυτικοί δρόμοι για την εξαγωγή των προϊόντων της στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Ομως, σταδιακά, οι όρμοι έγιναν και οι ναυτικοί δρόμοι για τη μεταναστευση των αγγειοπλαστών. Η φτωχή αγροτική παραγωγή –από τη Σίφνο αποδοσίδι (δώρα)/μια ελιά κι ένα κρεμμύδι, λέει το δίστιχο– παρακινούσε τους κατοίκους στην παράλληλη ή εναλλακτική ενασχόλησή τους με την αγγειοπλαστική, ως διέξοδο από τη φτώχεια. Ο ένας με τον άλλον όμως, συγγενείς, φίλοι, νέοι μαθητευόμενοι, δημιούργησαν μια εκρηκτική κατάσταση στο νησί. Τα προϊόντα άρχισαν να συσσωρεύονται απούλητα απλωμένα στις αμμουδιές, οι έμποροι να εκβιάζουν εκμεταλλευόμενοι τη μεγάλη προσφορά και οι υπεράριθμοι άνεργοι τεχνίτες του πηλού να γυρίζουν από εργαστήριο σε εργαστήριο αναζητώντας μια θέση εργασίας.

Με οργανωμένες συντροφιάς

Όταν σε μια κοινότητα διαταράσσεται η ισορροπία μεταξύ πόρων και ανθρώπων, για να αρθεί η κρίση, πρέπει να δοθεί κάποια λύση που να υπερβαίνει τα όρια της κοινότητας. Γεννήθηκα σ' έναν τόπο που δεν έχει σύνορα... / Μια γαλάζια χαρά ξεκινάει απ' τα μάτια μας / και δεν τελειώνει πουθενά, γράφει για τη Σίφνο ο ποιητής της, ο Νίκος Σταφυλοπάτης. Είναι φυσικό λοι-

πόν, μέσα στις δύσκολες στιγμές, οι Σιφνιοί αγγειοπλάστες να σήκωσαν τα μάτια, να είδαν το απέραντο γαλάζιο και να αναζήτησαν τη λύση εκτός νησιού. Αρχισαν να οργανώνονται σε *συντροφιάς*, να *τακιμιάζουν* και να αναζητούν περιοχές πρόσφορες για να στήσουν ένα εποχιακό εργαστήριο. Δύο ήταν οι προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούνται: α) να υπάρχει χώμα κατάλληλο για την παρασκευή αργίλου ανθεκτικής στην κατασκευή αντικειμένων χρήσης και β) να υπάρχει πληθυσμός ικανός να απορροφήσει την παραγωγή τους. Σκόρπισαν λοιπόν σε παραλιακές περιοχές σε όλο το Αιγαίο, δεδομένου ότι το μέσο μεταφοράς τους ήταν το καϊκι: στην Πάρο, τη Νάξο, την Κύθνο (τα Θερμιά), τη Μύκονο, τη Τζια και την Άνδρο, που βρίσκονται κοντά στη Σίφνο, αλλά και πιο μακριά στην Κρήτη, τη Λέσβο, τη Θάσο... Μόνο στη Σαντορίνη δεν πήγαιναν γιατί αγνοούσαν τις ιδιότητες της θηραϊκής γης από την οποία μπορεί να παρασκευαστεί η προσελάνη, καθώς και στα Δωδεκάνησα λόγω της ιταλικής κατοχής, αν κι έχουμε τη μαρτυρία για την εγκατάσταση μέλους της οικογένειας αγγειοπλαστών Λεμονή στην Κω και της λειτουργίας αγγειοπλαστείου στα Καρδάμυλα.

Η σύνθεση της *συντροφιάς* ήταν αποτέλεσμα συνεννοήσεων και προφορικής συμφωνίας ανάμεσα σε δύο ή περισσότερους αγγειοπλάστες. Συνήθως περιορίζονταν σε δύο, τον τεχνίτη του τροχού και τον πασπερέτη, εκείνον δηλαδή που έκανε τις βοηθητικές εργασίες, ώστε να μοιράζονται και τα κέρδη στα δύο. Η έξοδος από το νησί διαρκούσε από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο, όσο χρονικό διάστημα μπορούσαν να εργαστούν

στο πρόχειρο υπαίθριο εργαστήριο τους. Αν οι δουλειές πήγαιναν καλά, θα επέστρεφαν και την επόμενη χρονιά στον ίδιο τόπο. Δεν έλειπαν βέβαια και οι διαπληκτισμοί αν δύο συντροφιάς τύχαινε να βρεθούν στην ίδια περιοχή ή τα μέλη μιας συντροφιάς να διαφωνήσουν στη μοιρασιά των κερδών. Έτσι, οι ρίμες (στιχάκια) με τα πειράγματα για την πρόωρη διάλυση της συντροφιάς ήταν αναπόφευκτες: *Μόν' ο Καπέλος είν' καλός κι ας είναι μοναχός του / κι ας παίρνει κάθε τέταρτο μια βόλτα ο τροχός του*, επαινεί τον τσικαλά που προτίμησε να εργαστεί μόνος του, ο πασίγνωστος στους Σιφνιούς για τις ρίμες του Αντώνης Κορακίης.

Στα κανατάδικα του Μαρουσιού

Η μετανάστευση όμως μετατράπηκε σταδιακά από εποχιακή σε μόνιμη, στην αρχή στους πιο ευνοϊκούς από τους τόπους της εποχιακής μετανάστευσης, αργότερα όμως στα μεγάλα αστικά κέντρα Σπάρτη, Βόλος, Αθήνα... Η εγκατάσταση στα κέντρα αυτά δεν σχετίζεται πλέον με το τακίμισμα συντροφιών, με κάποιο συνεπώς μικρότερο ή μεγαλύτερο ομαδικό πνεύμα συνεργασίας, αλλά με την ατομική επιλογή. Εντάσσεται στο συνολικότερο κίνημα αγροτικής εξόδου και μετακίνησης προς τις μεγάλες πόλεις. Στον ελληνικό μάλιστα χώρο, η Αθήνα επισκιάζει κάθε άλλο αστικό κέντρο –κάτι που δεν συμβαίνει σε αντίστοιχα φαινόμενα των άλλων ευρωπαϊκών κρατών κατά το πέρασμά τους από την προβιομηχανική στη σύγχρονη εποχή. Η πρωτεύουσα διαθέτει ισχυρούς παράγοντες έλξης των πολιτών.

Ομως, και σε αυτή την περίπτωση, οι Σιφνιοί αγγειοπλάστες επέδειξαν έντονη κινητικότητα, οργανωτική ικανότητα και προσαρμοστικότητα, γιατί αξιοποίησαν δυνατότητες ανάδειξης της ειδικεισής τους. Κι ενώ, λοιπόν, οι στατιστικές φανερώ- νουν ένα ποσοστό 7% ανεργίας μεταξύ των ανειδίκευτων αγροτών που συνέρεαν στην Αθήνα τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, οι τσικαλάδες γνώρισαν μηδενική ανεργία.

Αν και η εγκατάσταση στην πόλη αποτέλεσε ατομική επιλογή, οργανώθηκε άτυπα ένα δίκτυο διοίκησης των άνεργων στη Σίφνο τεχνιτών του πηλού στα αγγειοπλαστεία της Αθήνας που ανήκαν σε Σιφνιούς. Ένα τυχαίο γεγονός, ο γάμος του αγγειοπλάστη Αγγελή Παλαιού με Μαρουσιώτισσα, τον οδήγησε να εγκατασταθεί, ήδη από το 1833, στο μικρό για την εποχή εκείνη συνοικισμό της Αττικής. Αλλά το Μαρούσι έχει παχιά κόκκινη άργιλο και άφθονο νερό. Γι' άλλη μια φορά, η φύση προσέφερε επιλογές και οι Σιφνιοί τις αξιοποίησαν. Μόνο που στην περίπτωση αυτή, τα αγγειοπλαστεία από τσικαλαριά μετατράπηκαν σε κανατάδικα. Οχι γιατί μόνο η άργιλος της Σίφνου είναι η πλέον κατάλληλη για το πλάσιμο των τσικαλιών, αλλά και γιατί η πλατεία του Μαρουσιού, όπου βρισκόταν η βρύση με τα λιοντάρια, μετατράπηκε στο κέντρο της υδροδότησης των εκτός σχεδίου γειτονιών της άναρχα επεκτεινόμενης Αθήνας. Κάθε μέρα, δεκάδες νερουλάδες με τις σούστες τους –ανάμεσά τους και ο μαραθωνοδρόμος Σπύρος Λούης– γέμιζαν με μαρουσιώτικο νερό τα κανάτια που αγόραζαν από τους Σιφνιούς κανατάδες και το πουλούσαν στις γειτονιές που

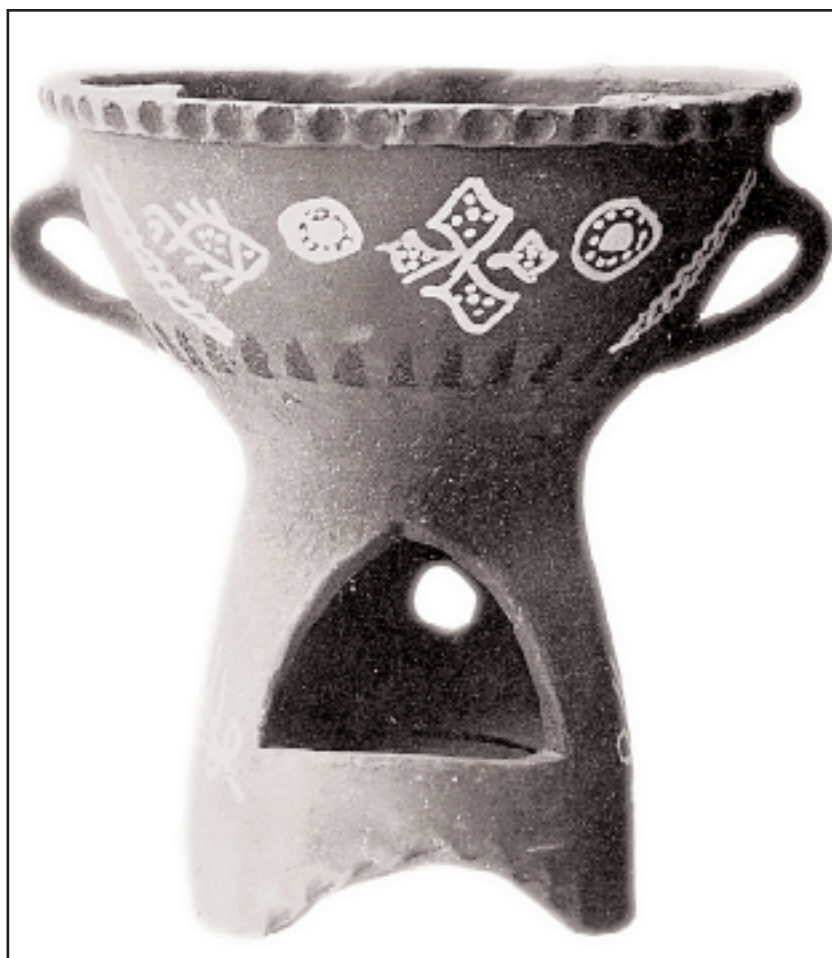
Πιάτο με ζωγραφικό σύμπλεγμα από τέσσερα ψάρια. Σίφνος (από το βιβλίο του Β. Κυριαζόπουλου, «Ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά»).

στερούνταν την υδροδότηση. Ετσι, το Μαρούσι πήρε τη μορφή *κεραμοπόλης*.

Στην περίπτωση μας λειτούργησε η ίδια διαδικασία με εκείνη που έκανε τους Υδραίους να εγκατασταθούν στα Υδραίικα του Πειραιά, τους Αναφιώτες στα Αναφιώτικα της Πλάκας κ.ο.κ. Η πρώτη εγκατάσταση αποτελεί πόλο έλξης για τους συντοπίτες και στήνεται μια γέφυρα επικοινωνίας, γνωριμίας με τις δυνατότητες και τις συνθήκες εργασίας, διοχέτευσης των συγγενών στα εργαστήρια, γειτονίας των οικογενειών, αλλά και της ίδρυσης επαγγελματικών σωματίων, τοπικών πολιτιστικών συλλόγων και οτιδήποτε θα μπορούσε να κρατήσει σε συνοχή την κοινή ως προς την εντοπιότητα και επαγγελματική ειδικευση ομάδα. Σε τελευταία ανάλυση, ο χώρος της πόλης δεν αποτελεί απλώς ένα μόρφωμα ανθρώπων υπό την πίεση οικονομικών και κοινωνικών απαιτήσεων, αλλά δημιουργεί μικροκοινωνίες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι αγγειοπλάστες από τη Σίφνο προσπάθησαν να δημιουργήσουν οικιστικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες ανάλογες προς το περιβάλλον της μικρής οικιστικής μονάδας από την οποία προέρχονταν. Η πόλη είναι μια *φυσική περιοχή*, σύμφωνα με έναν όρο της *Αστικής Οικολογίας*, δηλαδή όχι μια απρόσωπη πολεοδομική κατασκευή, αλλά ένας πολυλειτουργικός οργανισμός, όπου ο καθένας βρίσκει το χώρο όπου μπορεί ή πρέπει να ζήσει. Και οι αγγειοπλάστες, με τη συνεργασία τους, το συνεταιρισμό τους και την οργάνωση της καθημερινής ζωής, κατόρθωσαν για πολλές δεκαετίες να μετατρέψουν το Μαρούσι στο νέο αστικό αγγειοπλαστικό κέντρο τους.

Πρόταση αξιοποίησης

Η αγγειοπλαστική αποτελεί μια μορφή προβιομηχανικής τεχνολογίας με μεγάλη έκταση στην ελληνική παραδοσιακή κοινωνία, διότι ακριβώς κάλυπτε χρηστικές ανάγκες που απαιτούσε ο μεσογειακός αυτός χώρος. Σήμερα, λόγω του ότι οι ανάγκες αυτές σταδιακά είτε εκλείπουν είτε ικανοποιούνται από άλλα υλικά, η αγγειοπλαστική τείνει να εκπέσει σε μια μορφή «λαϊκής τέχνης» και ως τέτοια να αντιμετωπίζεται. Θα είναι προς όφελος της κοινωνίας μας και της αυτογνωσίας μας, αν τόσο στο χώρο της Σίφνου, όσο και σε εκείνον του Μαρουσιού, που υπήρξαν μεγάλα κέντρα παραγωγής κεραμικών, ιδρυθούν, μέσα σε ένα τσικαλαριό και μέσα σε ένα κανατάδικο αντίστοιχα, δύο μικρά μουσεία παραδοσιακής τεχνολογίας. Βασική αντίληψη της οργάνωσής τους δεν θα είναι εκείνη που διέπει διάφορες λαογραφικές συλλογές, αλλά η με τις σύγχρονες μουσειολογικές τάσεις δυναμική προβολή των λειτουργιών αυτών των χώρων παραδοσιακής παραγωγής και η εκπαιδευτική, ακόμα και τουριστική αξιοποίησή τους.

Ενεπίγραφη πιατέλα του 1880 από τη Σίφνο. Αποδίδεται με την εγχάρακτη τεχνική της βυζαντινής παράδοσης, την οποία συνεχίζει η νεοελληνική κεραμική περίπου ως την εκπνοή του 19ου αι. (Μουσείο Μπενάκη).

Φουφού από τη Σίφνο στο Λαογραφικό Μουσείο Κυριαζοπούλου στη Μύκονο (από το βιβλίο του Β. Κυριαζόπουλου, «Ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά»).

Κατασκευή πιθαριών στο εργαστήριο Θεοδωράκη στο Θραψανό Κρήτης (όλες οι φωτογραφίες του κειμένου από το Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας).

Κρήτη: παράδοση 4.000 χρόνων...

Από την προϊστορική περίοδο έως τη νεότερη ιστορία η κεραμική παρουσιάζει απόλυτη αρμονία

Του **Χριστόφορου Βαλλιάνου**

Διευθυντή του Μουσείου Κρητικής Εθνολογίας

ΑΝΑΜΦΙΣΒΗΤΗΤΑ η Κρήτη είναι η πλουσιότερη στην κεραμική τέχνη απ' όλες τις άλλες ελληνικές περιφέρειες και παρουσιάζει μια μοναδική συνεχή παράδοση και προοδευτική σταθερότητα μέσα στις 4 τελευταίες χιλιετίες.

Η μεγαλόνησος «αποικείται» από τον άνθρωπο περίπου την 7η π.Χ. χιλιετία. Η κεραμική τέχνη εισάγεται λίγο αργότερα, με μορφολογικά πρότυπα που εντοπίζονται στις Κυκλάδες και άλλες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου. Στην αρχή της 2ης π.Χ. χιλιετίας, μαζί με τα πρώτα μινωικά ανάκτορα και την οργανωμένη αστική πολεοδομία, η κρητική κεραμική αποκτά στο σύνολό της τον «εθνικό» της χαρακτήρα και θα επιβιώσει αναλλοίωτη και συντηρητική έως τα μέσα του 20ού μ.Χ. αιώνα.

Οι Κρήτες γενικά δεν δέχονται ξένες επιρροές στα βασικά τους

πρότυπα. Κατά καιρούς και ιστορικές συνθήκες «διασκεδάζουν» κάποιες διεθνείς καινοτομίες, εφόσον αυτές δεν προέρχονται από «εν διαστάσει» χώρες (ή μόδες) με την Κρήτη.

Η κρητική κεραμική της προϊστορικής και ιστορικής αρχαιότητας, της πρώτης και δεύτερης βυζαντινής περιόδου, διαμορφώνεται με μια απόλυτη ισονομία και αρμονία, σε σχέση με την πατροπαράδοτη κληρονομιά.

Οι αγγειοπλάστες στην Κρήτη διακρίνονται σε δύο γενικές κατηγορίες: τους αγγειοπλάστες των αστικών κέντρων και εκείνους της υπαίθρου.

Οι «αστοί» έχουν τα εργαστήριά τους στην περιφέρεια της πόλης και παράγουν είδη «πολυτελείας», κατά κανόνα υαλωμένα, σε μορφές και διάκοσμο που ακολουθούν τη μόδα της εποχής. Συνήθως οι τεχνίτες αυτοί δεν κατάγονται από την Κρήτη, αλλά από άλλες ελληνικές περιοχές με κεραμική πα-

ράδοση έντεχνων προϊόντων, όπως η Ρόδος ή η Σίφνος.

Το πιο πρόσφατο παράδειγμα αποτελούν οι Σίφνιοι ξάδελφοι: Ο Χρυσόγελος που εγκαταστάθηκε στο Ηράκλειο και ο Ψαράφτης στα Χανιά λίγο πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Και οι δύο δουλεύουν τα σιφνιακά πρότυπα που και αυτά είναι αντίγραφα των μορφών της νότιας Γαλλίας και της Ιταλίας των αρχών του αιώνα μας.

Οι αγγειοπλάστες της υπαίθρου είναι όλοι Κρητικοί και δημιουργούν καθαρά κρητικά πρότυπα, πολλά από τα οποία έχουν παράδοση χιλιετιών. Τα προϊόντα, κατ'εξαιρεση υαλωμένα, προορίζονται για τις καθημερινές ανάγκες του πληθυσμού της υπαίθρου. Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν οι επαρχιώτες κεραμίστες είναι ιδιαίτερα ιδιόρρυθμος και οφείλεται στην έλλειψη δρόμων στη Μεγαλόνησο, οπότε και τροχοφόρων που θα μπορούσαν να μεταφέρουν σε μεγάλες αποστάσεις τα ο-

γκώδη και βαριά αντικείμενα.

Αγγειοπλαστικά κέντρα

Υπάρχουν 4 αγγειοπλαστικά κέντρα στην Κρήτη, ένα ανά νομό. Δεν γνωρίζουμε τους λόγους για τους οποίους αναπτύχθηκε η κεραμική στα 4 συγκεκριμένα χωριά, στο τέλος του Μεσαίωνα. Πράγματι η Κρήτη διαθέτει άφθονες πηγές αργίλου και οποιοδήποτε άλλο μέρος θα ήταν εξίσου κατάλληλο.

Μεμονωμένοι αγγειοπλάστες στα χωριά της επαρχίας είναι εξαιρεση, ενώ οι κεραμίστες στα κέντρα αποτελούν μειονότητα σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού τους.

Στα Νοχιά Χανίων και στο Κεντρί Λασιθίου οι αγγειοπλάστες ζουν μόνιμα στο χωριό και παράγουν έως μετρίου μεγέθους αντικείμενα τα οποία διοχετεύουν στην ευρύτερη περιοχή με υποζύγια. Τα προϊόντα του Κεντριού, σε μικρή απόσταση από την Ιεράπετρα, φορτώνονται σε καΐκια και φθά-

νουν μέσω θαλάσσης έως την εύφορη Μεσαρά.

Οι αγγειοπλάστες του Θραψανού Ηρακλείου και των Μαργαριτών Ρεθύμνου παράγουν μικρές ποσότητες αντικειμένων στα καμίνια των χωριών τους. Μεταναστεύουν όμως τους καλοκαιρινούς μήνες (Μάιος-Σεπτέμβριος) σε όλη την Κρήτη, κατά μικρές ομάδες ειδικών, όπως περίπου οι πλανόδιοι των μεσαιωνικών συντεχνιών.

Την ομάδα (βεντεμιάριδες ή τακίμι) αποτελούσαν:

Ο Μάστορας (Magister=δάσκαλος), υπεύθυνος για την επιλογή της περιοχής και του χώρου όπου θα δούλευαν όλο το καλοκαίρι. Ήταν επίσης κατασκευαστής πιθαριών.

Ο Σοτομάστορας (Σότο=υπό), αγγειοπλάστης ειδικός στα μικρότερα αγγεία.

Ο Χωματάς, ειδικός στην εξόρυξη των αργίλων, τη μεταφορά και παρασκευή του πηλού.

Ο Καμινιάρης, συλλέκτης ξύλων και φρυγάνων για την πυρά την οποία ήλεγχε σε όλη τη διάρκεια του ψησίματος των δοχείων.

Ο Τροχάρης που κινούσε με τα χέρια το τροχί, μικρό και χαμηλό τροχό στον οποίο πλάθονται τα πιθάρια.

Ο Κουβαλητής, συνήθως νέο παιδί, βοηθός του χωματά και του καμινιάρη, φροντίζει τα υποζύγια και ασχολείται με τα διάφορα θελήματα.

Στον τόπο όπου γίνεται η εγκατάσταση πρέπει να υπάρχει άργιλος και νερό. Οι 6 άνδρες μαγειρεύουν και κοιμούνται στην ύπαιθρο τους 5 μήνες της βεντέμας, δηλαδή της καλής (οικονομικής) σοδειάς.

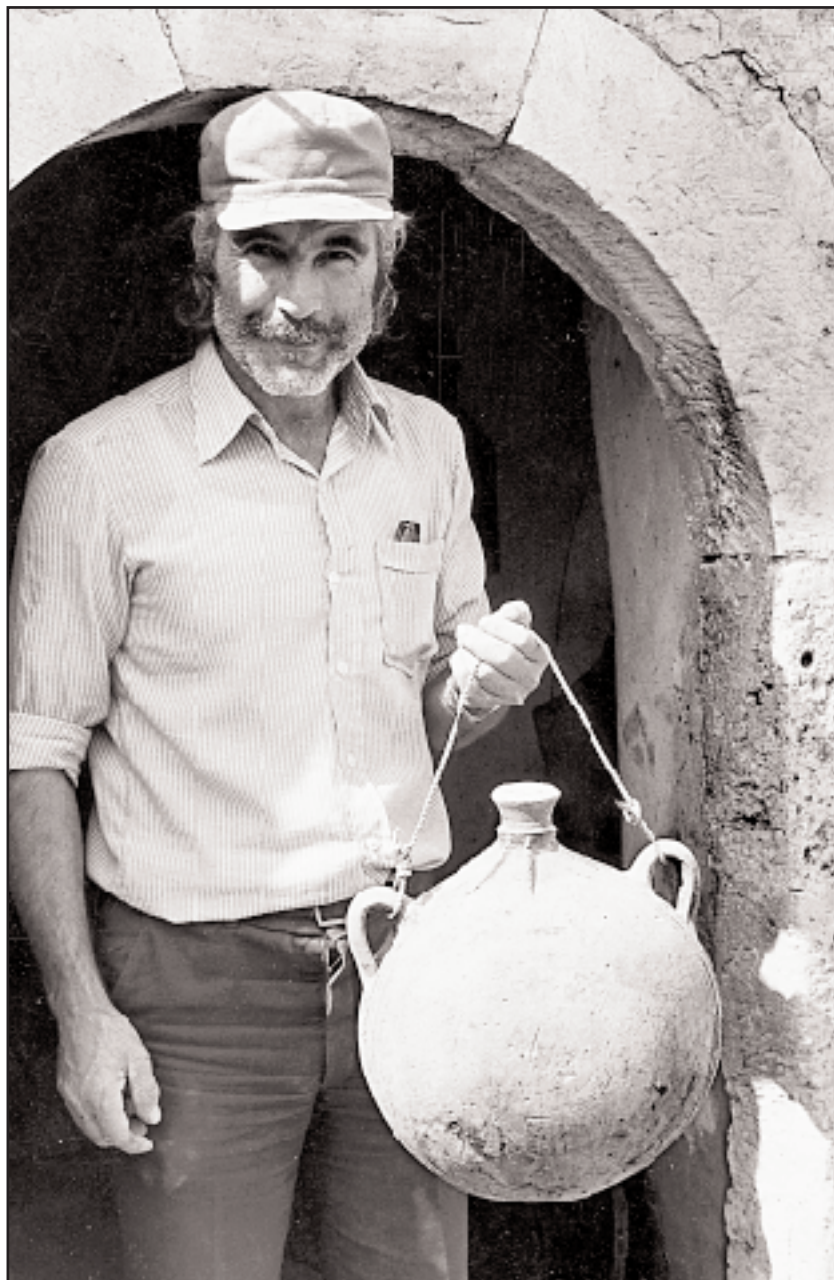
Τα πιθάρια κατασκευάζονται με παραγγελία ενός ή περισσότερων ζευγών και μεταφέρονται από τον πιθαρά έως το σπίτι του πελάτη σε κάποιο γειτονικό χωριό. Τα μικρά αντικείμενα τα φορτώνουν σε γαϊδούρια συνοδευόμενα από τον κουβαλητή και τον τροχάρη ή τον χωματά. Περνούν τα χωριά και ντελαλίζουν τηνπραμάτεια.

Η αμοιβή γίνεται σε χρήμα ή σε είδος. Στο τέλος της περιόδου τα κέρδη μοιράζονται σε 6 ίσα μέρη. Ο Μάστορας και ο Καμινιάρης παίρνουν το 1/4, ο Σοτομάστορας, ο Χωματάς και ο Τροχάρης από 1 και ο Κουβαλητής το 1/2.

Οι Θραψανιώτες υπήρξαν οι δημιουργοί εφυσωμένων και διακοσμημένων κρητικών αγγείων των βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων που διαφέρουν βέβαια απ' αυτά της υπόλοιπης Ελλάδας, με μια μικρή όμως συγγένεια με τα κυπριακά. Φούρνιζαν πινάκια, πιατέλες και κανάτια σε μικρά καμίνια του χωριού, αλλά μετανάστευαν επίσης σε όλη την Κρήτη δημιουργώντας τα ίδια προϊόντα, πιθανόν κατά παραγγελία. Η εφυσώση δεν συναντάται πλέον στην κρητική ύπαιθρο από τα μέσα του 18ου αιώνα.

Η τουρκοκρατία στην Κρήτη (1640-1898) υπήρξε σκληρή και ε-

Συνέχεια στην 18η σελίδα

Παγούρι από εργαστήριο του χωριού Θραψανό. Το σχήμα του είναι πανομοιότυπο με αυτά των Μινωικών.

Ο Σιφνιός αγγειοπλάστης Χρυσόγγελος στο εργαστήρι του, στο Ηράκλειο.

Συνέχεια από την 17η σελίδα

πέφερε μια γενική πτώχευση που γίνεται αισθητή σε όλα τα αντικείμενα του υλικού πολιτισμού. Στην κεραμική οι μορφές και ο διάκοσμος μειώνονται. Διατηρούνται μόνο οι προπατορικές μορφές της αρχαιότητας και του Βυζαντίου.

Το παραγμένο για την Ελλάδα πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα δεν θα επιτρέψει την ανάπτυξη της μεγαλονήσου. Εως το 1965 περίπου η κρητική κεραμική θα παραμείνει αναλλοίωτη, έτσι όπως διαμορφώθηκε τον 18ο και 19ο αιώνα.

Η εισροή φτηνών πλαστικών και μεταλλικών δοχείων θα επιφέρει μια γρήγορη εξαφάνιση της παραδοσιακής αγγειοπλαστικής. Η λειτουργία των καμινιών παύει για πάντα τη δεκαετία του '80 στο Κεντρί και στα Νοχιά. Από το 1975, στις Μαργαρίτες, μερικοί νέοι αγγειοπλάστες αρχίζουν να δημιουργούν καινούργιες μορφές, κυρίως για την τουριστική αγορά. Χρησιμοποιούν την υάλωση και τα χρώματα και εξοπλίζονται με ηλεκτρικούς φούρνους. Θα τους μιμηθούν Ηρακλειώτες και Χανιώτες σε αστικά εργαστήρια και χάρη στη Σχολή Κεραμικής στο Κολυμπάρι, πολλοί νέοι Κρητικοί θα επιδοθούν στην αγγειοπλαστική.

Εν τω μεταξύ στο Θραψανό από τη δεκαετία του '90 αναζωπυρώνεται η κατασκευή πιθαριών, εξαιτίας της μεγάλης ζήτησής τους στο εξωτερικό, όπου χρησιμοποιούνται σαν διακοσμητικά στοιχεία. Στα ανανεωμένα εργαστήρια δουλεύουν πολλά νεαρά άτομα, γεγονός ελπιδοφόρο για τη διατήρηση της θαυμάσιας τέχνης του Κρητικού πιθαρά.

Εργαλεία και καμίνια

Βασικά εργαλεία του Κρητικού αγγειοπλάστη αποτελούν ο τροχός και το τροχί. Ο τροχός είναι πανομοιότυπος με αυτούς της υπόλοιπης Ελλάδας. Το τροχί είναι ένας χαμηλός τροχός για την κατασκευή των πιθαριών. Τον περιστρέφει ένας βοηθός, ο τροχάρης, με τη βοήθεια οριζόντιας περόνης που διαπερνά το μέσο του άξονα. Ο τροχός όπως και το τροχί στηρίζονται στο έδαφος και σε μια σανίδα, στην κορυφή του άξονα. Τα υπόλοιπα εργαλεία είναι κοινά στους αγγειοπλάστες.

Τα κρητικά καμίνια, εκτός των Νοχιών, είναι κυλινδρικά, χωρίς οροφή. Όταν «φορτωθούν» με αγγεία καλύπτονται με μεγάλα τεμάχια σπασμένων πιθαριών.

Το ψήσιμο των αγγείων διαρκεί 8

έως 12 ώρες, ανάλογα το μέγεθος του καμινιού και το φόρτωμα.

Τα καμίνια των Νοχιών είναι ορθογώνια, κλειστού τύπου και στέφονται από έναν τρούλο με οπή στο κέντρο.

Μορφές και διάκοσμος

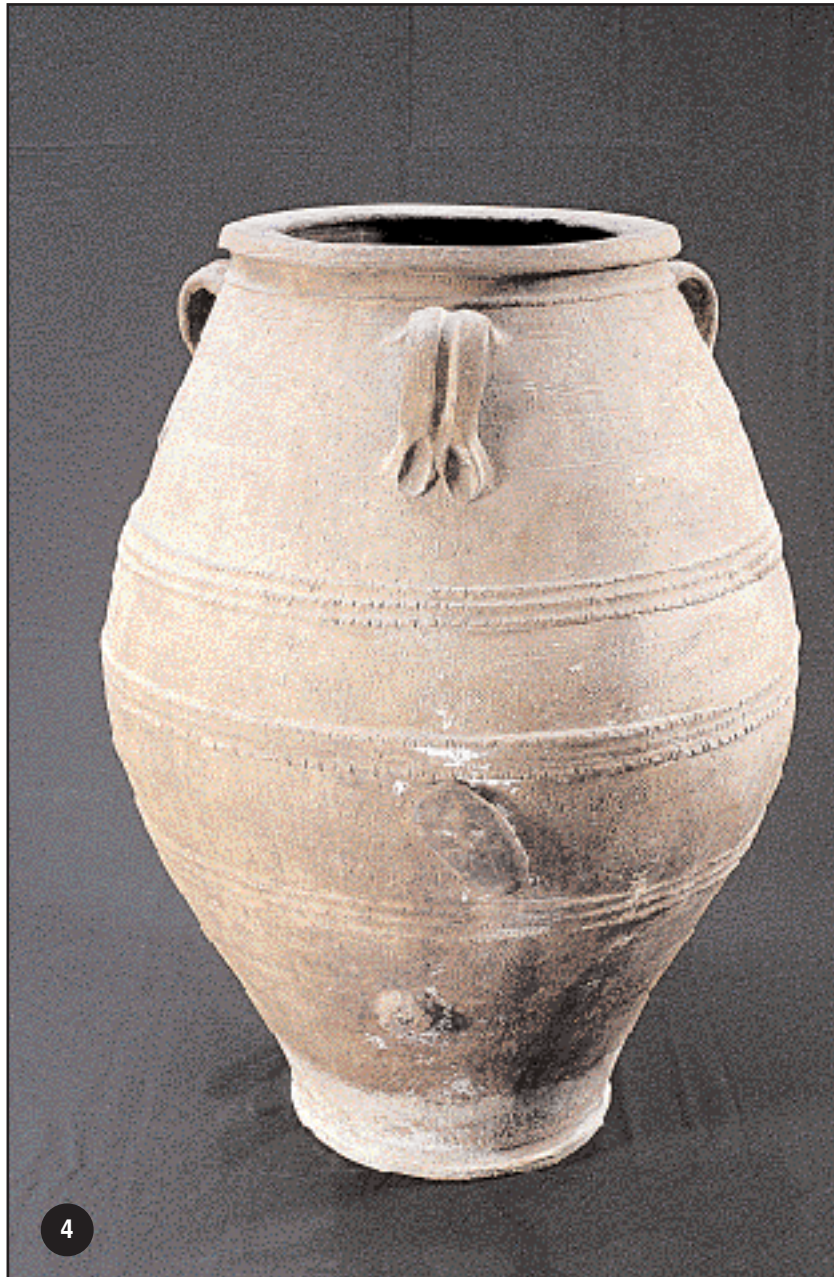
Το μεγαλύτερο μέρος της παραδοσιακής κεραμικής που συναντάμε σήμερα στην Κρήτη προέρχεται από την περιπετειώδη περίοδο της τουρκοκρατίας.

Η εφυάλωση έχει καταργηθεί από τον 18ο αιώνα όπως και ο σφραγιστός διάκοσμος στο νωπό δοχείο.

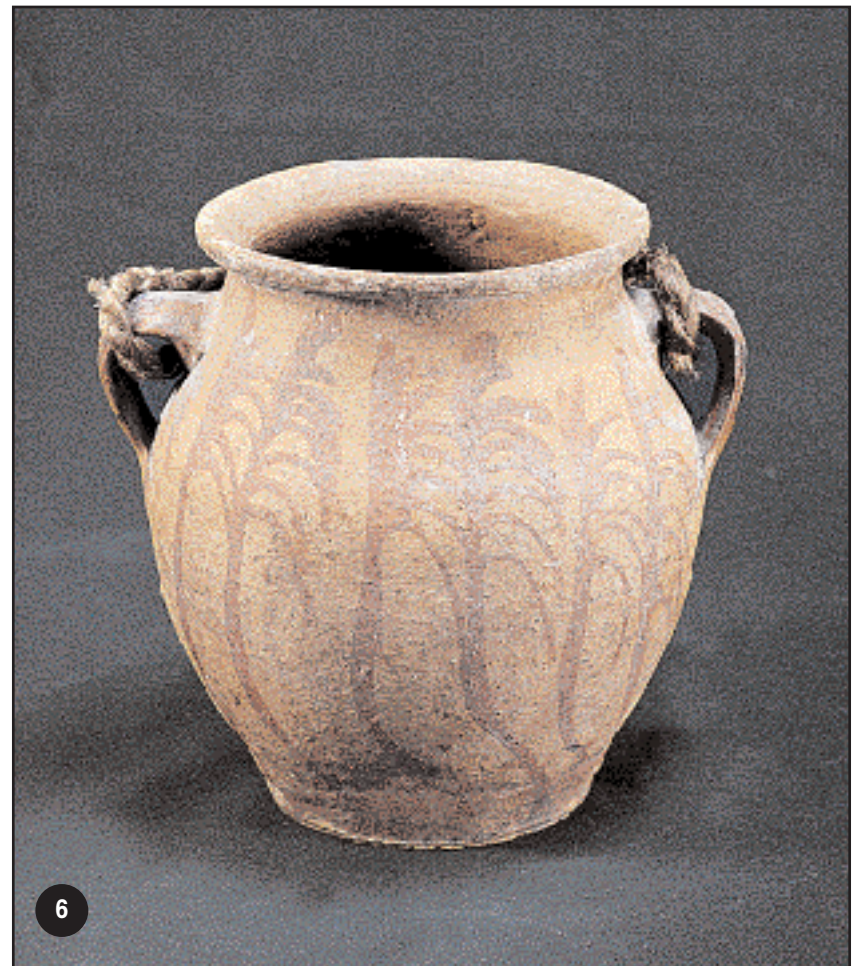
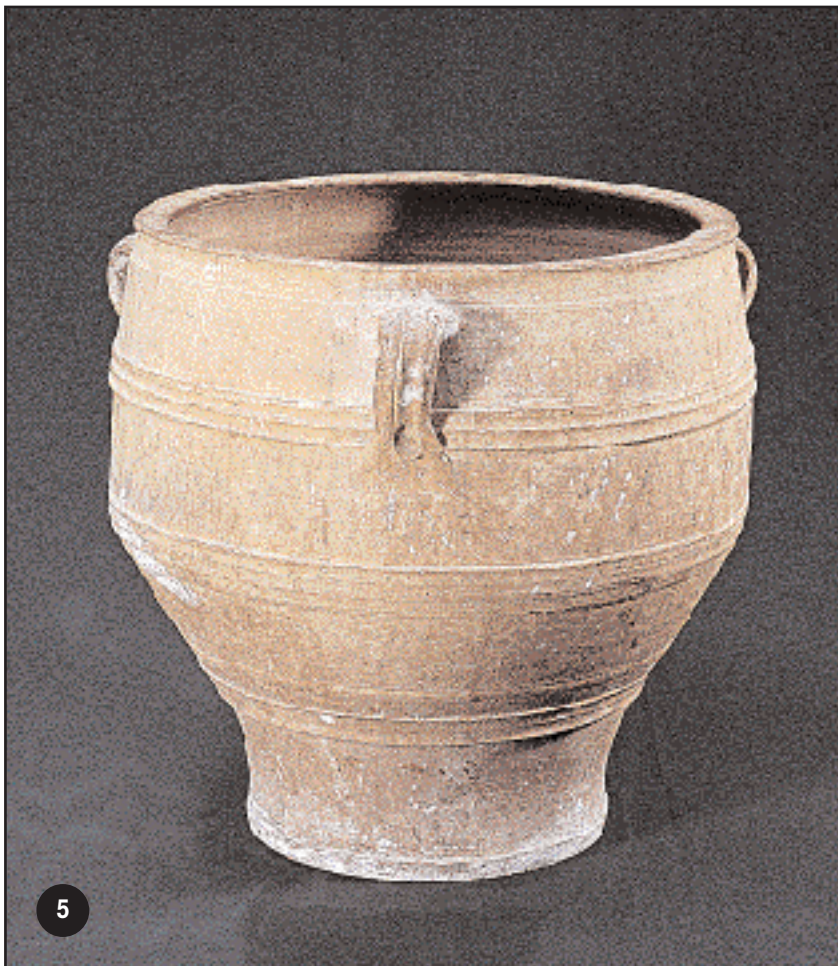
Διασώζεται μια απλουστευμένη μορφή χρωματιστού διακόσμου από καστανό κόκκινο έως μαύρο άργιλο, που συνηθίζεται στην Κρήτη από τη μινωική περίοδο.

Παρά τη λιτότητα, οι μορφές παραμένουν πλούσιες σε σχέση με την αγγειοπλαστική της υπόλοιπης Ελλάδας. Έχουν καταγραφεί 90 διαφορετικοί βασικοί τύποι κεραμικών αντικειμένων που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες χρήσεις. Παραθέτουμε για παράδειγμα το πιθάρι που έχει πέντε χρηστικές μορφές: λαδοπίθαρο, κρασοπίθαρο, μελοπίθαρο, μεσοπίθαρο, πιθαράκι. Το ίδιο ισχύει για τις κανάτες, τις στάμνες, τις λεκάνες, τα παγούρια, τις κυψέλες, τα μικρά δοχεία κ.τλ.

Οι σύγχρονοι αγγειοπλάστες στην Κρήτη παράγουν κυρίως για την τουριστική αγορά. Οι δημιουργίες τους δεν σχετίζονται με την παράδοση: εκφράζονται μέσω των συγχρόνων ευρωπαϊκών ρευμάτων αλλά είναι αξιοσημείωτο ότι δουλεύουν μια μεγάλη ποικιλία μορφών, όπως το συνήθιζαν οι πρόγονοί τους.

1. Ο μάστορας Μαρουλής στον τροχό του εργαστηρίου του, στις Μαργαρίτες της Κρήτης.
2. Χωματάς προετοιμάζει την άργιλο με τον κόπανο, σε εργαστήριο του χωριού Μαργαρίτες.
3. Εσωτερικό καμινιού που φορτώνεται με πιθάρια και φρασκιά σε εργαστήριο του χωριού Μαργαρίτες της Κρήτης.
4. Κρασοπίθαρο. Στο κάτω μέρος του πιθαριού υπάρχει πείρος από όπου αντλείται το κρασί.
5. Μεσοπίθαρο. Δοχείο για την αποθήκευση του καρπού.
6. Κουνενίδι. Ο έγχρωμος διάκοσμος είναι από πηλό, όπως συνηθίζεται από τα μινωικά χρόνια.

Χιλιάδες πήλινα βρήκαν στ

Το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, στον δικό του πλέον χώρο, εκθέτει, ερευνά και διδάσκει

Της **Μπέτυς Ψαροπούλου**

Προέδρου του Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής

ΟΤΑΝ τη δεκαετία του 1960 βρισκόμουν σε ένα χωριό της Κρήτης μαζί με τους θραψανιώτες αγγειοπλάστες και κατέγραφα την κατασκευή πιθαριών, ήμουν πια σίγουρη για το τέλος αυτής της πανάρχαιας τέχνης, της τέχνης του πηλού. Το 1987 έχοντας συγκεντρώσει ένα σημαντικό αρχεϊκό υλικό και συλλέξει 3.500 πήλινα αντικείμενα και εργαλεία από όλο τον ελληνικό χώρο προχώρησα στην ίδρυση του Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής με βασικό σκοπό τη διάσωση, μελέτη και προβολή της κεραμικής. Σήμερα, στα 1999, το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής απέκτησε το χώρο του, ύστερα από την παραχώρηση των κτιρίων της οδού Μελιδώνη 4-6 στον Κεραμικό από το υπουργείο Πολιτισμού και ετοιμάζεται πυρετωδώς για να γιορτάσει τα εγκαίνιά του το ερχόμενο φθινόπωρο.

Η κύρια δραστηριότητα του Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής (Κ.Μ.Ν.Κ.) είναι η ερευνητική. Λόγω της άμεσης αναγκαιότητας καταγραφής των προφορικών μαρτυριών και των υλικών καταλοίπων της νεοελληνικής κεραμικής πραγματοποιούνται συστηματικές επιτόπιες έρευνες σε όλες τις περιοχές του ελλαδικού χώρου. Αποτέλεσμα των σαράντα χρόνων ερευνών είναι ο μεγάλος αριθμός αγγείων της συλλογής και ένα ιδιαίτερα πλούσιο πληρο-

φοριακό υλικό. Η συλλογή του Κέντρου, η οποία περιλαμβάνει 4.500 αντικείμενα του 19ου και 20ού αιώνα, είναι μοναδική, γιατί καλύπτει την αγγειοπλαστική παραγωγή σχεδόν ολόκληρου του ελλαδικού χώρου σώζοντας τύπους και οχήματα αγγείων που θα είχαν για πάντα χαθεί.

Το ογκώδες πληροφοριακό υλικό έχει ταξινομηθεί σε αρχεία και έχει καταχωρηθεί σε ειδικά διαμορφωμένες βάσεις δεδομένων στον Η/Υ. Το αρχείο του Κέντρου περιλαμβάνει συνεντεύξεις αγγειοπλαστών, φωτογραφίες, χάρτες, σχέδια, δείγματα αργιλοχωμάτων κ.ά.

Απώτερος στόχος των ερευνητικών προγραμμάτων του Κ.Μ.Ν.Κ. είναι η κοινοποίηση των αποτελεσμάτων τους τόσο στο ειδικό όσο και στο ευρύ κοινό με τη συγγραφή μονογραφιών, τη διοργάνωση περιοδικών εκθέσεων και τη δημιουργία ντοκιμαντέρ, όπως έχει ήδη γίνει: για την κεραμική του Ανατολικού Αιγαίου, της Κύθου, της Λέσβου, την περιοχή του Μεσσηνιακού Κόλπου, τον Θραψανό της Κρήτης κ.λπ.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η εκδοτική δραστηριότητα και οι παραγωγές ντοκιμαντέρ του Κέντρου. Στη διάθεση του κοινού (σε δύο γλώσσες: ελληνική και αγγλική) υπάρχει το ντοκιμαντέρ «Τζάρες: Τα χειροποίητα αποθηκευτικά αγγεία του Μεσσηνιακού Κόλπου». Το Κ.Μ.Ν.Κ. προετοιμάζει δύο ακόμη παραγωγές για την κατασκευή πιθαριών στην Κρήτη από εποχιακά μετακινούμενες ο-

μάδες τεχνιτών και για τις διάφορες τεχνικές κατασκευής της στάμνας.

Στο Κ.Μ.Ν.Κ. λειτουργεί εξειδικευμένη βιβλιοθήκη 3.000 βιβλίων και περιοδικών που αφορούν κυρίως την ελληνική και ξένη κεραμική, αλλά και τη λαογραφία, την αρχαιολογία, τη γεωλογία και την ορυκτολογία.

Μια από τις πιο βασικές δραστηριότητες του Κέντρου είναι η εκπαιδευτική. Οι επιμελήτριες και μουσειοπαιδαγωγοί – εξωτερικοί συνεργάτες του σχεδιάζουν και πραγματοποιούν καθημερινά εκπαιδευτικά προγράμματα για οργανωμένες σχολικές ομάδες όλων των ηλικιών στην Αθήνα και την επαρχία. Ειδικά προγράμματα παρουσιάζονται για ομάδες με ειδικά χαρακτηριστικά. Από το 1996, το Κ.Μ.Ν.Κ. συμμετέχει στα προγράμματα «Μελίνα» (ΥΠ.Ε.Π.Θ.-ΥΠ.ΠΟ.) και στα «Εκπαιδευτικά Πολιτιστικά Δίκτυα» έχοντας αναπτύξει μια στενή συνεργασία με πολλά σχολεία της περιφέρειας και της Αθήνας.

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων εντάσσεται και το σεμινάριο που πραγματοποιεί κάθε χρόνο, το Κ.Μ.Ν.Κ. Πρόκειται για ένα σεμινάριο που αφορά την τεχνολογία της κεραμικής και απευθύνεται σε φοιτητές και πτυχιούχους του τμήματος Αρχαιολογίας – Ιστορίας της Τέχνης. Το σεμινάριο περιλαμβάνει: πρακτική άσκηση στις διάφορες τεχνικές της κεραμικής, θεωρητικά μαθήματα και διαλέξεις για την τεχνολογία της κεραμικής, πειραματικές εφαρμογές, εκπαιδευτικές εκδρομές.

Συνεργασίες

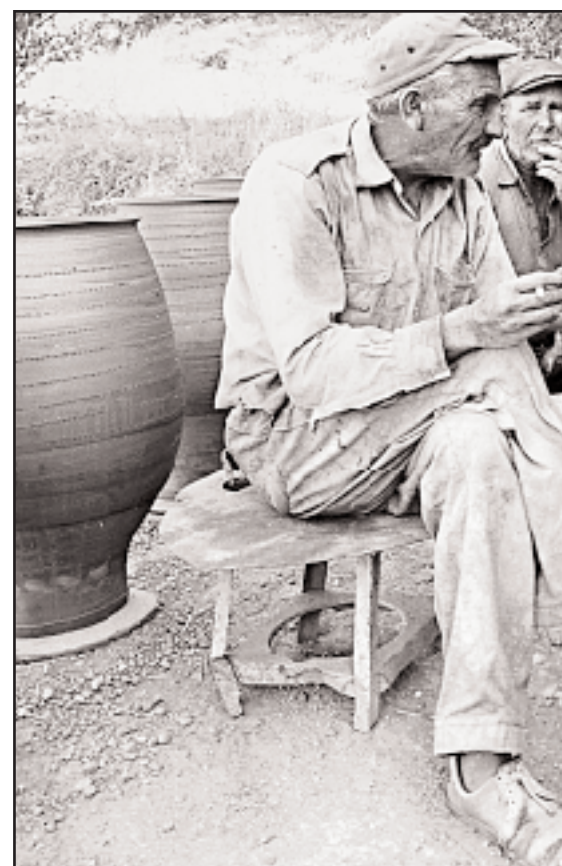
Πιστεύοντας στην αναγκαιότητα διεπιστημονικής προσέγγισης της κεραμικής, το Κ.Μ.Ν.Κ., συνεργάζεται άμεσα με τα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης, το Ι.Γ.Μ.Ε. και το ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος».

Παρακολουθώντας τη ραγδαία εξαφάνιση των τελευταίων υλικών καταλοίπων λόγω της ανοικοδόμησης και της εξαγωγής των αντικειμένων λαϊκής τέχνης το Κέντρο συνεργάζεται με τις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠ.ΠΟ., προκειμένου να προστατευθούν και να αναδειχθούν χώροι στους οποίους σώζονται υλικά κατάλοιπα της νεότερης ελληνικής κεραμικής.

Σε αυτό το πλαίσιο, επιτεύχθηκε η κήρυξη ως ιστορικών διατηρητέων, πέντε αγγειοπλαστικών εργαστηρίων του οικισμού του Αγίου Στεφάνου του Μανταμάδου

Λέσβου, καθώς και 20 εργαστηρίων και καμινιών στις Μαργαρίτες Ρεθύμνου Κρήτης.

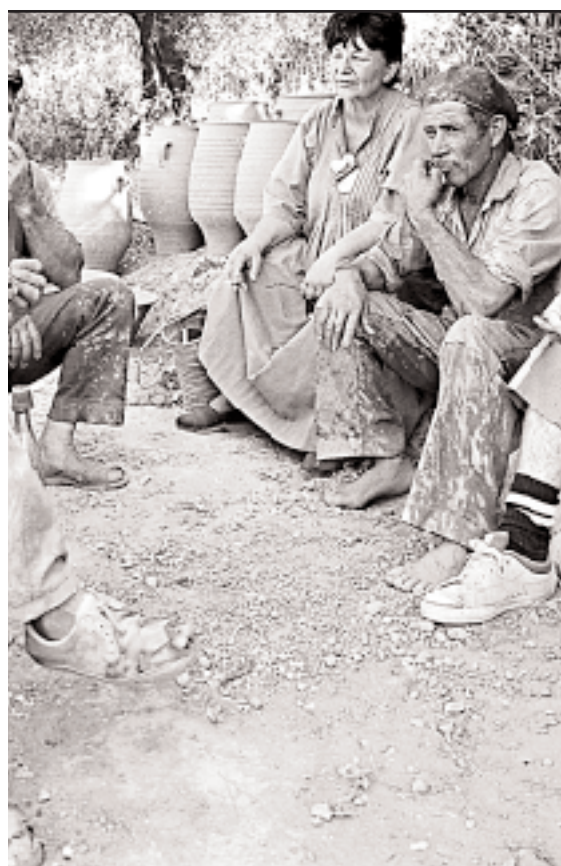
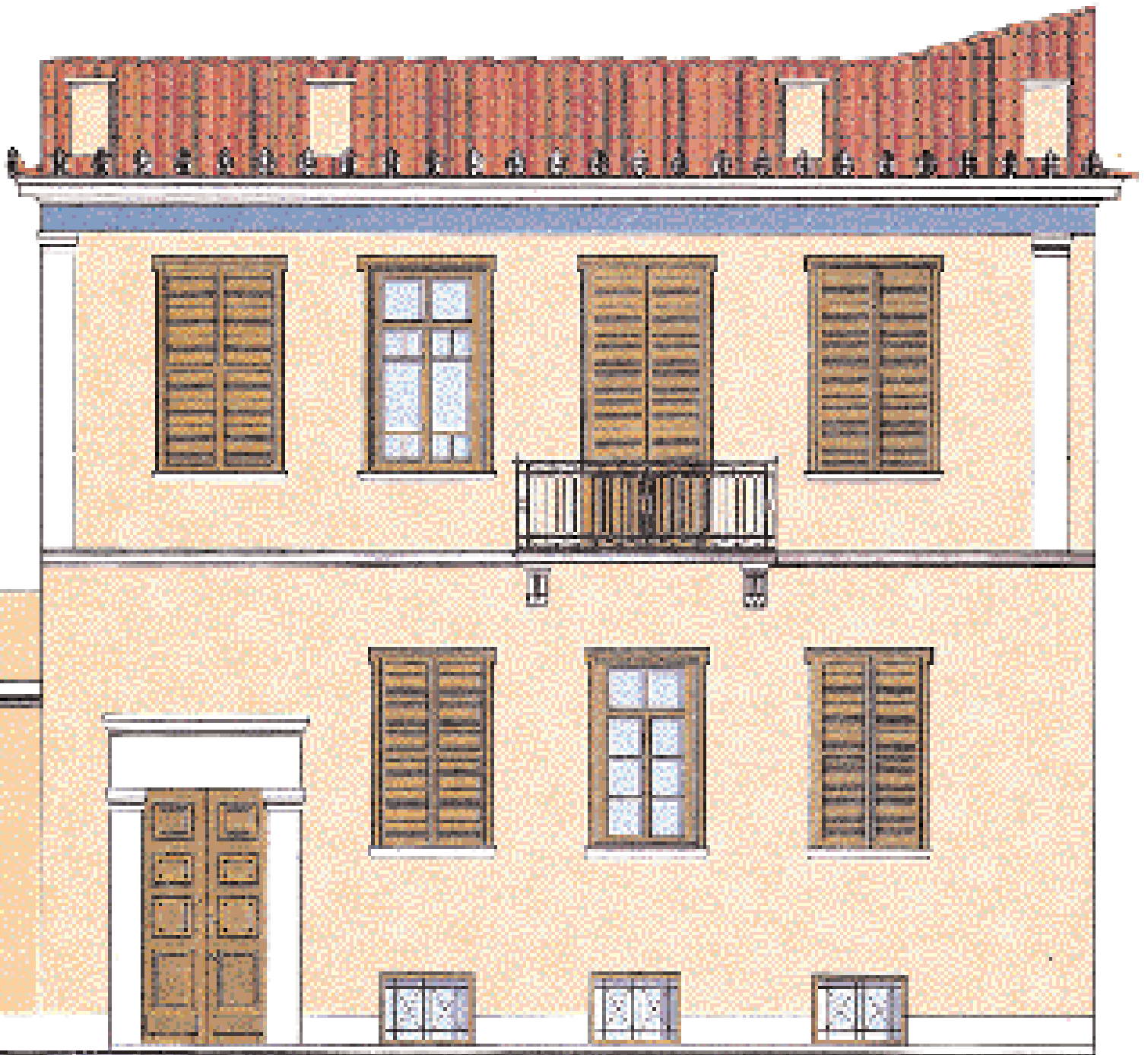
Τέλος, το Κ.Μ.Ν.Κ. συνεργάζεται με τη Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του ΥΠΠΟ, για τον έλεγχο της εξαγωγής παλιών κρητικών κεραμικών, καθώς και για τη θέσπιση ειδικών διαταγμάτων για την εξαγωγή κεραμικού υλικού των τριών τελευταίων αιώνων.

Στιγμιότυπο από τα ετήσια σεμινάρια για την κεραμική τεχνολογία που πραγματοποιεί το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής.

έγνη

Σχέδιο του κτιρίου όπου μεταστεγάσθηκε το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, στην οδό Μελιδώνη 4-6, στον Κεραμεικό. Το νέο Μουσείο θα λειτουργήσει το φθινόπωρο (σχέδιο του αρχιτέκτονα Γρηγόρη Ριζόπουλου).

Βετεράνοι αγγειοπλάστες στο Θρασανό της Κρήτης συζητούν με την κυρία Μπέτυ Ψαροπούλου (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

Πιάτο διακοσμημένο με φρούτα από το Καρλόβασι της Σάμου (αρχείο Κ.Μ.Ν.Κ.).

Ένας θησαυρός στο τζαμί

Πλούσια σε εκθέματα επώνυμων και ανώνυμων δημιουργών, η συλλογή του Μουσ

Της **Εφης Μαντζούτσου – Τειλάχ**

Επιμελήτριας του Μουσείου
Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης

ΣΤΟ Μοναστηράκι, στην πλατεία, στέκει επιβλητικά το Τζαμί Τζισταράκη (1), παράρτημα του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (ΜΕΛΤ) όπου φυλάσσονται και εκτίθενται οκτακόσια είδη κεραμικής, τα οποία προέρχονται από τη δωρεά του αείμνηστου καθηγητή Βασίλη Κυριαζόπουλου.

Ο Βασίλης Κυριαζόπουλος (Πειραιάς, 1903 – Θεσσαλονίκη, 1991) ήταν καθηγητής της Μετεωρολογίας και Κλιματολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Υπήρξε πρωτοπόρος συλλέκτης και ερευνητής στο χώρο της Λαογραφίας και ιδιαίτερα στην ελληνική παραδοσιακή κεραμική. Το 1958 ίδρυσε το Λαογραφικό Μουσείο Μυκόνου και το 1987 την Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας στην Αθήνα.

Το 1974 δώρισε στο ΜΕΛΤ τη συλλογή κεραμικών του και το επόμενο έτος η τότε διευθύντρια, Πόπη Ζώρα, την εξέθεσε στο Τζαμί... Το Σεπτέμβριο του 1991, μέρος αυτής της συλλογής επελέγη να επανεκτεθεί στο αναστηλωμένο Τζαμί, το οποίο ήταν κλειστό επί δέκα χρόνια μετά το σεισμό που έπληξε την Αθήνα το 1981.

Η συλλογή αυτή παρουσιάζει μοναδικό ενδιαφέρον για τους ειδικούς, γιατί συμβάλλει σημαντικά στη μελέτη και στην περαιτέρω έρευνα της νεοελληνικής κεραμικής, σχετικά με την τεχνική και την αισθητική αξία των έργων, αλλά ακόμη, γιατί γίνονται γνωστά τα ονόματα των δημιουργών τους, πράγμα σπάνιο για τη λαϊκή παράδοση, όπου κυριαρχεί η ανωνυμία. Τα κεραμικά αυτής της συλλογής κατασκευάστηκαν τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα και ξεχωρίζουν ως προς τη χρήση, την τεχνική, τον τρόπο κατασκευής και τον τόπο προέλευσής τους.

Η διάταξη των δύο ενότητων μέσα στο χώρο του Τζαμιού έγινε βάσει αυτών των χαρακτηριστικών του κάθε κεραμικού. Η μία, στο ισόγειο, αποτελείται από έργα διακοσμητικά επώνυμων κεραμιστών και η άλλη, στο πατάρι, περιλαμβάνει αντικείμενα χρηστικά με την ένδειξη του τόπου προέλευσής τους.

Επώνυμοι κεραμιστές

Πέντε επώνυμοι αγγειοπλάστες αντιπροσωπεύονται με τα έργα τους, όπως πιάτα τοίχου και επιτραπέζια, βάζα, νιπτήρες, μωσαϊκά, ειδώλια, κηροπήγια και άλλα διακοσμητικά κεραμικά. Αυτούς τους δημιουργούς συνάντησε ο Β. Κυριαζόπουλος όταν κατέγραφε τα εργαστήρια αγγειοπλαστικής σε όλη την Ελλάδα, αγο-

ράζοντας τα έργα τους. Πρόκειται για τους Μηνά Αβραμίδη, Μακάριο Βαρδαξή, Δημήτρη Μυγδαληνό, Νικόλαο Γιασιράνη και Νικόλαο Θεοδώρου.

Ο **Μηνάς Αβραμίδης** (Κιουτάχεια Μ. Ασίας, 1877 – Θεσσαλονίκη, 1954) ξεκίνησε την επαγγελματική του σταδιοδρομία ως λιθοξόος, στη συνέχεια, όμως, οργάνωσε αξιόλογο αγγειοπλαστικό εργαστήριο. Το 1922, με τη μικρασιατική καταστροφή, έφθασε με την οικογένειά του στην Αθήνα μέσω Θεσσαλονίκης. Δούλεψε στη βιοτεχνία «Κιουτάχεια» στο Ν. Φάληρο. Στη συνέχεια, άνοιξε αγγειοπλαστείο στη Φλώρινα. Το 1926 έκτισε στην περιοχή Χαριλάου της Θεσσαλονίκης σπίτι και εργαστήριο αγγειοπλαστικής. Αρχισε να γίνεται γνωστός στην πόλη από τα θαυμάσια κεραμικά του, τα οποία παρουσίαζε στη Διεθνή Εκθεση Θεσσαλονίκης, όπου και βραβεύτηκε. Χαρακτηρίζεται από την καθαρότητα του σχεδίου, την πλούσια φαντασία, την αρμονία των χρωμάτων και την αριτιότητα της τεχνικής.

Το 1950 η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στη Θεσσαλονίκη του ανέθεσε την κατασκευή ζωφόρου που κοσμήι τη μεγάλη της αίθουσα... Όταν πέθανε άφησε ως συνεχιστές τους γιους του, τον Αβραάμ και τον Χαράλαμπο.

Ο **Μακάριος Βαρδαξής** (Κιουτάχεια Μ. Ασίας, 1885 – Θεσσαλονίκη, 1950) έμαθε την τέχνη της αγγειοπλαστικής από παιδί ως γνήσιος απόγονος πολλών γενεών αγγειοπλαστών. Εργάστηκε σε εργαστήριο στο Τσανάκ Καλέ του Ελλήσποντου και το 1918 οργάνωσε στην Προύσα το πρώτο αγγειοπλαστείο. Το 1922, ως πρόσφυγας στη Θεσσαλονίκη έστησε εργαστήριο στην οδό Γιαννιτών και Μοναστηρίου και έπλαθε από χώμα, που προμηθευόταν από κοντινές χωματερές, ακόσμητα αγγεία για καθημερινή χρήση.

Το 1928 συνεργάστηκε με τον Μηνά Αβραμίδη στη συνοικία Χαριλάου όπου μετέφερε το εργαστήριό του. Έτσι, άρχισε να δουλεύει διακοσμημένα κεραμικά, πάνω στα οποία φαίνεται η καλλιτεχνική αξία που κληρονόμησε από τους Κιουταχιώτες προγόνους του. Την ίδια χρονιά βραβεύτηκαν τα έργα των δύο δημιουργών από τη Διεθνή Εκθεση της Θεσσαλονίκης. Συνέχισε μόνος του να δημιουργεί αξιόλογα έργα μέχρι το θάνατό του, αφήνοντας πίσω τους γιους του, Διογένη, Γιώργο και Σίμο ως συνεχιστές του έργου του.

Για το **Δημήτρη Μυγδαληνό** αντλούσε πληροφορίες από την επιστολή του Θάνου Βελοϋδίου προς τον Βασίλη Κυριαζόπουλο, το 1970. Με γλαφυρή περιγραφή ο Θ. Βελοϋδίου αφηγείται πως το 1925 σ' ένα πανηγύρι στο Θησείο «διέκρινε με-

ταξύ διαφόρων άλλων φθινών βιομηχανικών αρμάτων και δύο πήλινα χειροποίητα ζωηρώς ελαιοχρωματισμένα ονάρια με καλάθια, που η αφελής λαϊκή πλαστικότητα των εξεχώριζε ευδιάκριτα... Αμέσως εκατάλαβα ότι ευρισκόμην εμπρός εις ένα δείγμα εργασίας ενός εξαιρετικού λαϊκού τεχνίτου, συνεχιστού της Μεγάλης Ελληνικής Κεραμικής...».

Ο Δημήτρης Μυγδαληνός καταγόταν από ένα χωριό κοντά στο Σκάμανδρο ποταμό της Μ. Ασίας, δούλευε ως ναυτικός όταν βρέθηκε στο αγγειοπλαστικό κέντρο του Τσανάκ Καλέ του Ελλήσποντου. Αμέσως εγκατέλειψε την παλιά του ειδικότητα του δύτε και έπιασε δουλειά στα αγγειοπλαστεία.

Το 1922, ως πρόσφυγας μαζί με τη γυναίκα του κατοίκησε στη συνοικία Ασπρα Χώματα της Κοκκινιάς, πυκνή τότε σε προσφυγικά σταμνάδικα. Χωρίς τροχό και χωρίς καμίνι ο «Μαστρο-Δημήτρης» δεν είχε παρά μόνο τα επιδέξια χέρια και την πλούσια φαντασία του σε μυθικά θέματα. Έδινε μορφή στα τερατοπλαστικά δημιουργήματά του, τα έψηνε σε γειτονικά καμίνια και τα χρωμάτιζε με άψητα χρώματα.

Ο **Νικόλαος Γιασιράνης** (1901 –1973) έμαθε την τέχνη του τσουκαλά από τον πατέρα του που είχε εκ-

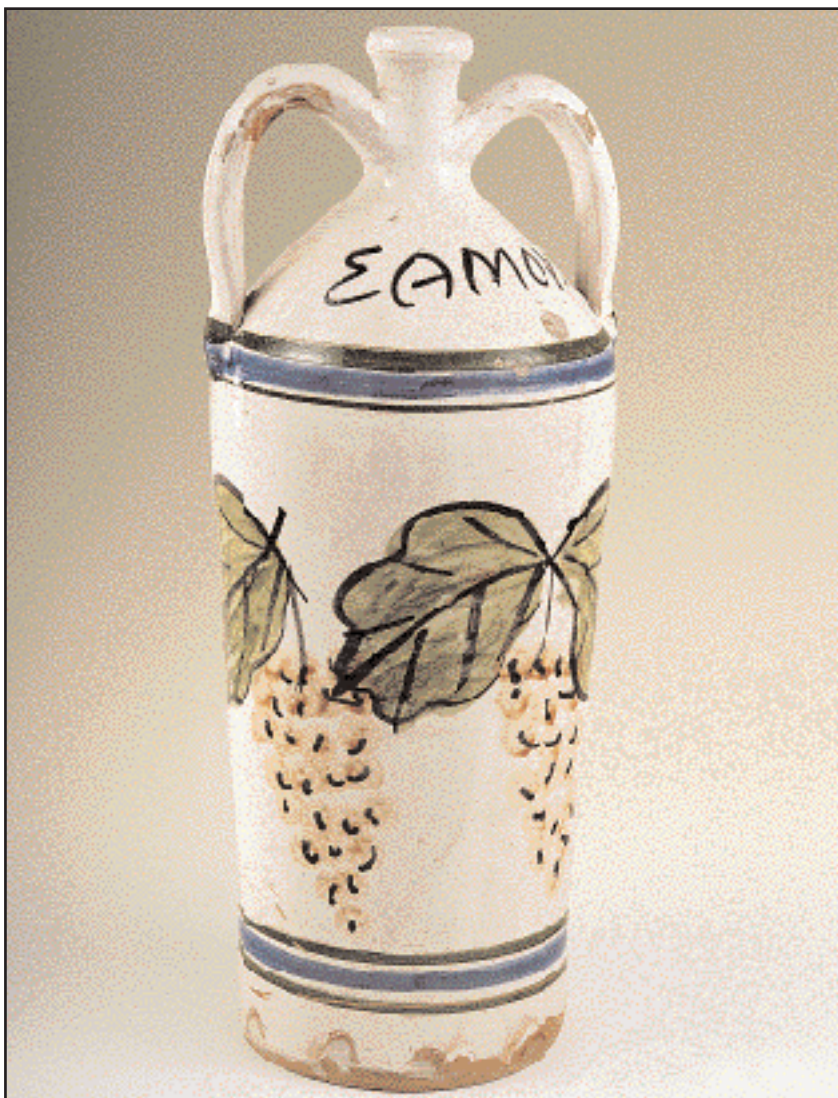
παιδευτεί σε μικρασιατικά εργαστήρια. Άνοιξε δικό του εργαστήριο στα Μυστεγνά, στην παραλία του χωριού Αρχαγγέλου. Το ταλέντο του στο πλάσιμο και στη διακόσμηση των κεραμικών αναγνωρίστηκε στο νησί και το 1928, τον προσέλαβαν ως τεχνίτη στην ιταλική εταιρεία κεραμουργίας στην πόλη Ρόδο, τη γνωστή ως «Ικαρος» (Industrie Ceramiche Artistiche Rodio-Orientali, ICARO). Το 1944 επέστρεψε στο εργαστήριό του για να δουλέψει ανεξάρτητος τα έργα του. Αυτά αποτελούνταν από ανθρωπόμορφα δοχεία και πήλινες κούκλες που απεικονίζουν το λαϊκό παραδοσιακό του περίγυρο. Το 1957 αποσύρθηκε αφήνοντας πίσω του το γιο

Εσωτερική άποψη του τζαμιού Τζισταράκη. Σε πρώτο πλάνο, προθήκη με έργα του Νικόλαου Γιασιράνη (φωτ. Αρχείο ΜΕΛΤ). Πάνω δεξιά: Άποψη του τζαμιού στο Μοναστηράκι. Εκεί εκτίθεται η συλλογή κεραμικής του Βασίλη Κυριαζόπουλου, η οποία ανήκει στο Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Κάτω αριστερά: Πήγασος. Έργο του Δημήτρη Μυγδαληνού και μεγάλη νταμιτζάνα κρασιού (δεξιά). Και τα δύο δωρεές Β. Κυριαζόπουλου (φωτ.: Αρχείο ΜΕΛΤ).

Τζισταράκη

είου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης

του Στέφανο και τον εγγονό του.

Ο **Νικόλαος Θεοδώρου** (Θεσσαλονίκη, 1923) έμαθε την τέχνη από τον Σιφνιό πατέρα του και από μικρό παιδί δούλεψε κοντά του, πλάθοντας πήλινα σκεύη καθημερινής χρήσης από το στεγνό κόκκινο χρώμα του Αμαρουσίου και το λευκό της Καλογρέζας.

Από το 1950 έμεινε στη Θεσσαλονίκη όπου δούλεψε στο εργαστήριο του Α. Τουλή στο Κορδελιό. Το 1958 έστησε δικό του εργαστήριο με κύρια παραγωγή στάμνες και γλάστρες.

Με την επίμονη επιμόρφωσή του κατόρθωσε να δημιουργήσει έργα (κούπες, βάζα, πιάτα, κηροπήγια, κ.ά) με θέματα εμπνευσμένα από τη βυζαντινή διακοσμητική. Τα χρώματα ήταν της Σίνδου, της Χαλάστρας, του Κιλκίς, των Γιαννιστών και τα χρώματα τα κατασκεύαζε μόνος του από τριμμένες πέτρες και ορυκτά. Το 1983 τα έργα του βραβεύτηκαν στην Πανελλήνια Εκθεση του Πανελληνίου Βιοτεχνικού Συνδέσμου Καλλιτεχνικής Αγγειοπλαστικής και Κεραμικής στο Μαρούσι.

Στα 65 του χρόνια παρέδωσε τη διεύθυνση του εργαστηρίου του στο γιο του Αντώνιο. Παράλληλα η κόρη του Μαριέττα ασχολείται με καλλιτεχνικά κεραμικά σε νέες συνθέσεις χρωμάτων και σχημάτων.

Τα υπόλοιπα κεραμικά της συλλογής όπως κανάτια, κιούπια, κουμπάρδες, πιάτα, μουσικά όργανα, φουφούδες τσουκάλια κι άλλα χρηστικά

είδη εκτίθενται σε προθήκες στο πατάρι κατά γεωγραφική περιοχή: Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία, Εύβοια, Αττική, Πελοπόννησος, Νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου (Δωδεκάνησα, Αν. Αιγαίο, Κυκλάδες και Σποράδες), Κρήτη και ευρύτερη Ελλάδα. Τα είδη αυτά παρουσιάζουν μια λιτότητα χρωμάτων και τεχνικής, αλλά διακρίνονται από την ποικιλία της χρήσης και την ιδιομορφία της κάθε περιοχής.

Στο κτίριο του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, στο Τζαμί Τζισταράκη, όχι μακριά από τον Κεραμεικό και από άλλες αρχαιότητες της περιοχής, ο επισκέπτης βρίσκει στην προνομιούχο θέση να έχει μπροστά του συγκεντρωμένα δείγματα της νεότερης παραδοσιακής κεραμικής για να τα θαυμάσει ή να τα μελετήσει.

Ο αείμνηστος Β. Κυριαζόπουλος επί πολλές δεκαετίες συνέλεξε με κόπο τα παραπάνω κεραμικά τα οποία έπειτα προσέφερε ανιδιοτελώς στο Δημόσιο. Αυτή τη συλλογή έχει την τιμή σήμερα να εκθέσει το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, στο Τζαμί Τζισταράκη στην πλατεία Μοναστηρακίου.

Σημειώσεις: 1) Το Τζαμί της πλατείας Μοναστηρακίου χτίστηκε το 1759 από τον τότε βοεβόδα των Αθηνών Τζισταράκη. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους, το Τζαμί χρησιμοποιήθηκε για ποικίλους σκοπούς. Το 1915 αναστηλώθηκε από τον Αναστάσιο Ορλάνδο και από το 1981 λειτουργεί ως μουσείο

Διά χειρός Μακεδόνων δημι

Στα περίπου 600 κεραμικά, στο Λαογραφικό Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας – Θράκης, διακρίνονται και κοινά

Της **Νέλλης Μελίδου-Κεφαλά**

Προϊσταμένης του Τμήματος Ερευνών και Μελετών του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας – Θράκης

ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ενός λαογραφικού μουσείου το οποίο εκπροσωπεί, όπως φαίνεται και από τον τίτλο του, μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή πρέπει να περιλαμβάνουν αντιπροσωπευτικά δείγματα των αντικειμένων που κατασκευάστηκαν ή και μόνο χρησιμοποιήθηκαν στην περιοχή αυτή, για την εξυπηρέτηση των βιοτικών αναγκών του ανθρώπου και της κοινωνίας. Σκοπός του είναι η μελέτη και η προβολή του παραδοσιακού πολιτισμού της περιοχής της αρμοδιότητάς του στους τελευταίους αιώνες και χρόνους.

Υπακούοντας σε αυτή τη λογική, η συλλογή κεραμικών του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας – Θράκης (ΛΕΜΜ-Θ) περιλαμβάνει λίγο περισσότερα από 600 κεραμικά που ανάλογα με τη λειτουργία τους και για τις ανάγκες μιας στοιχειώδους ταξινόμησης χωρίζονται σε τρεις κυρίως ομάδες: **αρχιτεκτονικά στοιχεία** (ακροκέραμα, υδρορροές, πήλινα κάγκελα

κ.ά.), καθαρά **χρηστικά αντικείμενα** σκευή του νοικοκυριού ή επαγγελματικά (πιθάρια, ντουρβάνια, καπνιστήρι μελισσών κ.ά.) και **διακοσμητικά είδη** (πλακάκια, πιάτα τοίχου, συντριβάνια, κρήνες κ.ά.) που, παράλληλα με τη συχνά πρακτική τους σημασία, η κατασκευή τους μαρτυρεί υψηλότερες αισθητικές απαιτήσεις. Στην τελευταία αυτή ομάδα θα πρέπει να ενταχθούν πολλά από τα 275 κεραμικά αντικείμενα της συλλογής Ελλάς Παπουνά που δωρήθηκαν στο Μουσείο το 1990. Πρόκειται για κεραμικά που η συλλογέας συγκέντρωσε, μετά το 1950, από διάφορα μέρη της Ελλάδας (Θάσος, Μυτιλήνη, Σάμος, Κρήτη, Σίφνος, Σκύρος, Φλώρινα) και από τη Θεσσαλονίκη (έργα κυρίως των Ν. Θεοδώρου και Α. Αβραμίδη).

Στην προβιομηχανική εποχή οι αγγειοπλάστες συγκεντρώνονταν όπου υπήρχαν οι απαραίτητες για την τέχνη τους πρώτες ύλες: κατάλληλο χώμα, καύσιμα, νερό. Η γειτνίαση με θάλασσα ή ποτάμι που διευκόλυε τη μεταφορά των ογκωδών προϊόντων και των πρώτων υλών έπαιζε σημαντικό ρόλο. Στη Μακεδονία και τη Θράκη αγγειοπλαστικά κέντρα ή-

ταν η Φλώρινα και η περιοχή της, το Αργος Ορεστικό, η Κοζάνη, η Θεσσαλονίκη, η Αθώς της Χαλκιδικής, η Θάσος, η Νέα Καρβάλη, η Δράμα, η Ξάνθη, η Κομοτηνή και στο νομό Έβρου το Διδυμότειχο, το Σουφλί και οι Μεταξάδες.

Κατά τον Β. Κυριαζόπουλο τα παραδοσιακά κεραμικά της Βόρειας Ελλάδας από μορφολογική άποψη μπορούν να ενταχθούν σε μια ευρύτερη βαλκανική ζώνη με διακριτά γνωρίσματα που περιλαμβάνει και τα κεραμικά της νότιας Αλβανίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας, πράγμα που, όπως λέγει, είναι πολύ φυσικό αφού οι περιοχές αυτές ανήκαν πριν από το 1913 σε γειτονικές τουρκικές επαρχίες.

Μετά το 1922, Έλληνες τεχνίτες από τα μεγάλα αγγειοπλαστικά κέντρα της Α. Θράκης (Αίνοιο, Σαράντα Εκκλησιές) και κυρίως της Μ. Ασίας (Κιουτάχεια, Ικόνιο, Προύσα, Τσανάκκαλε) εγκαθίστανται στη Βόρεια Ελλάδα ενισχύοντας το ντόπιο δυναμικό και δίνοντας με τις γνώσεις και την εμπειρία τους νέα πνοή στην κεραμική της περιοχής. Στη Φλώρινα, ως τις αρχές της δεκαετίας του '70, τα δύο αγγειοπλαστικά που λειτουργούσαν (του Χατζηνίκου και του Αβράμη) ανήκαν σε Τσανακκαλιώτες τεχνίτες. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν, έδωσαν και πήραν: Τα σταμνιά και τα κανάτια που διαμορφώθηκαν στην περιοχή αποτελούν συχνά πετυχημένο κράμα των δύο παραδόσεων, της ντόπιας και της τσανακκαλιώτικης.

Η συλλογή του ΛΕΜΜ-Θ περιλαμβάνει αντιπροσωπευτικά κεραμικά που έγιναν στο Τσανάκκαλε (Αγγειόκαστρο) πριν από το 1922, όταν η πόλη αυτή της μικρασιατικής παραλίας του Ελλησπόντου αριθμούσε 5.000 Έλληνες κατοίκους, καθώς και έναν αριθμό από αυτά που έγιναν από Τσανακκαλιώτες τεχνίτες στα μέρη της Μακεδονίας που εγκαταστάθηκαν.

Στη Θεσσαλονίκη, τη μεγάλη αυτή πόλη του διαμετακομιστικού εμπορίου, πέρα από τους ντόπιους τεχνίτες, βρήκαν μια δεύτερη πατρίδα αρκετοί Μικρασιάτες αγγειοπλάστες και ανάμεσά τους ο Μακάριος Βαρδαξής από την Προύσα και ο Μηνάς Αβραμίδης από την Κιουτάχεια, αλλά και ο Σιφνιός Νίκος Θε-

οδώρου που μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έστησε το εργαστήρι του στο Νέο Κορδελιό και εξακολουθεί ως αυτή τη στιγμή να πλάθει γλάστρες και άλλα απλά πήλινα είδη για βιοπορισμό, αλλά και να στολίζει πιάτα, για το κέφι του όπως λέγει, με λεπτότατα θέματα επηρεασμένα από τη βυζαντινή τέχνη.

Μηνάς Αβραμίδης

Ο Μηνάς Αβραμίδης (1877 – 1954) γεννήθηκε στην Κιουτάχεια. Το εργαστήρι του αναφέρεται ανάμεσα στα επτά σπουδαιότερα εργαστήρια κεραμικής της πόλης αυτής. Το 1922 φτάνει μαζί με άλλους πρόσφυγες στην Αθήνα με τη γυναίκα του και το γιο του Χαράλαμπο. Εργάστηκε αρχικά για δύο χρόνια στην κεραμική βιοτεχνία «Κιουτάχεια», στη συνέχεια άνοιξε εργαστήρι στη Φλώρινα και το 1926 εγκαθίσταται στη Θεσσαλονίκη όπου με χρήματα του κουριάδου του από την Αμερική αγοράζει ένα κομμάτι γης στη συνοικία Χαριλάου και εκεί, δίπλα σε ένα παλιό ρέμα χτίζει σπίτι και εργαστήρι.

Το 1928 σε συνεργασία με τον Μακάριο Βαρδαξή παίρνει μέρος στη Διεθνή Εκθεση Θεσσαλονίκης με διάφορα έργα ανάμεσα στα οποία «η πικραμένη προσφυγοπούλα» και το «καμπαναριό». Του απονέμεται αργυρό μετάλλιο αλλά αυτό δεν αλλάζει τα οικτρά οικονομικά του. Τα έργα του περιέχονται στην κυριότητα του Βαρδαξή και από αυτόν πουλιούνται αργότερα σε μουσεία και συλλογές. Την ίδια εποχή πουλάει και το μισό του σπίτι στον Βαρδαξή και περιορίζεται σε δύο καμαρούλες: στη μια ο ποδοκίνητος τροχός, τα ράφια με τα νωπά κεραμικά, ο πάγκος του, στην άλλη ζει όλη η οικογένεια. Τα μικρότερα παιδιά του, η Αναστασία και ο Αβραάμ και αργότερα ο Παντελής και ο Ηλίας μεγαλώνουν στο δρόμο. Από το 1930 έχει βοηθό το γιο του τον Χαράλαμπο που το 1938 φεύγει για να δουλέψει μόνος του και αργότερα το γιο του Αβραάμ που συνεχίζει το έργο του πατέρα του ως σήμερα στον ίδιο πάντα χώρο.

Η ανέχεια αναγκάζει τον Μηνά να εργαστεί από το 1932 ως το 1936 στο κεραμοποιείο «Αλλατίνη» όπου πλάθει γλάστρες, ακροκέραμα και καλουπιάζει θερμάστρες. Ωστόσο, το έργο του γίνεται γνωστό. Φιλότεχνοι και ζωγράφοι αγοράζουν τα πάμφθυνα κεραμικά του και ανάμεσά τους ο Στίλπων Κυριακίδης, ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος και στη δεκαετία του '40 ο Β. Κυριαζόπουλος, οι ζωγράφοι Γ. Παραλής, Γ. Φωκίδης και άλλοι.

Οι δυσκολίες της ζωής δεν φαίνεται να επηρέασαν τη δημιουργικότη-

Η οικογένεια Αβραμίδη το 1933 μπροστά στο εργαστήρι. Από αριστερά: ο μεγάλος γιος Χαράλαμπος, η σύζυγος του Μηνά Δωροθέα με τον Παντελή αγκαλιά, ο Μηνάς με τον Αβραάμ και την Αναστασία και η υιοθετημένη ανιψιά της Δωροθέας, Μαρίκα (φωτ.: Αρχείο ΛΕΜΜ-Θ).

ουργών

γνωρίσματα της Βαλκανικής

τά του. Ο Μηνάς αποτύπωνε τα σχέδιά του σε χαρτί πριν τα χρησιμοποιήσει ως ανθίβολα στην κεραμική επιφάνεια. Τριάντα τρία σχέδιά του στο πιο φτηνό χαρτί, συχνά διπλά ή τριπλά το ένα πάνω στο άλλο, φυλάσσονται στο Μουσείο και μαρτυρούν με τι πενιχρά μέσα και τι οικονομία του χαρτιού και του μολυβιού –όχι όμως και της φαντασίας– έγιναν τα αναρίθμητα έργα του στα οποία αποτυπώνεται όλη η ιστορία της πατροπαράδοτης κεραμικής τέχνης.

Από θεματολογική άποψη τα έργα του Μηνά χωρίζονται σε τρεις ομάδες: Την πρώτη ομάδα αποτελούν τα κεραμικά που ακολουθούν την παράδοση της Κιουτάχειας, στην οποία εντάσσονται δύο θερμάστρες και τμήμα μιας τρίτης καθώς και μικρότερα έργα του που βρίσκονται στη συλλογή του ΛΕΜΜ-Θ και σε άλλες συλλογές και μουσεία.

Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει κεραμικά με θέματα από την αρχαία αγγειογραφία και τη βυζαντινή παράδοση καθώς και θέματα από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη. Παρά το γεγονός ότι ξεσηκώνει θέματα από διάφορα βιβλία, δεν καταφεύγει στη δουλκή απομίμηση αλλά σαν αληθινός καλλιτέχνης τα χρησιμοποιεί με ελευθερία, προσαρμόζοντάς τα επιδέξια στην κεραμική επιφάνεια.

Μια τρίτη ομάδα σχηματίζουν οι θαυμαστές πολύπλοκες συνθέσεις του από ζώα, φυτά, τέρατα και ανθρώπινες μορφές που μαρτυρούν τη δημιουργική συγχώνευση των διαφόρων επιδράσεων και στα οποία ο καλλιτέχνης, όπως έχει γραφτεί, βρίσκεται στην πιο ευτυχημένη του ώρα. Ζώα και τερατόμορφα θηρία συμπλέκονται σε ερωτικούς ή θανατηφόρους εναγκαλισμούς ή στροβιλίζονται αέναα στις κοίλες ή κυρτές επιφάνειες, κολπώνοντας τα σώματα και εκτινάσσοντας τα μέλη, σπάζοντας κάποτε τις διακοσμητικές ταινίες σε συνθέσεις με πρωτόγνωρο δυναμισμό.

Τα κύρια στοιχεία της τέχνης του Μηνά είναι η μοναδική σχεδιαστική του δεξιοτέχνη, η ικανότητα προσαρμογής του θεματός του στη συγκεκριμένη κάθε φορά κεραμική επιφάνεια, η κίνηση των μορφών και η απaráμιλλη ευαισθησία του στα χρώματα. Χρώματα που ο ίδιος παρασκεύαζε για να πετύχει «εκείνο που οραματιζόταν και όχι ό,τι η σύμπτωση του πρόσφερε» (Α. Κυριακίδου-Νέστορος).

Το ΛΕΜΜ-Θ με τη συνεργασία της ειδικής στα μεταβυζαντινά κεραμικά αρχαιολόγου Α. Χαριτωνίδου οργάνωσε το 1990 περιοδική έκθεση του έργου του μεγάλου αυτού λαϊκού καλλιτέχνη, συγκεντρώνοντας κεραμικά από είκοσι μουσεία και ιδιωτικές συλλογές.

Οι «πικραμένες προσφυγοπούλες», του Μ. Αβραμίδη. Ανθρωπόμορφες κρήνες. Υψος: 1,34 μ. Η καθεμιά από τις ολόγλυφες κόρες κρατάει στα χέρια της νιπτήρα και στο στήθος της έχει πουλί στραμμένο προς τα κάτω που από το κομμένο κεφάλι του χύνεται νερό. Το δεξί πόδι πατάει σε στρογγυλή βάση και το αριστερό στο κεφάλι καθιστού λιονταριού που βλέπει μπρος, ενώ ένα δεύτερο βλέπει αντίθετα. Μεταξύ των δύο λιονταριών μια κόρη με γαλάζιο χιτώνα αγκαλιάζεται από μια δεύτερη. Δωρεά Δήμου Θεσσαλονίκης (φωτ.: Γ. Παπανικολάου, Αρχείο ΛΕΜΜ-Θ).

Πιάτο του Μ. Αβραμίδη. Πιθανόν παράσταση Αλεξάνδρου, Βουκεφάλα και Φιλίππου που περιβάλλεται από σχηματοποιημένα φύλλα (Αρχείο ΛΕΜΜ-Θ).

Στο «στόχαστρο» του φακού

Ελληνες φωτογράφοι που πρώτοι με τρυφερότητα απαθανάτισαν αγγειοπλάστες και έργα των χερών τους

Του **Ιωάννη Ιωάννου**

Κεραμίστα

ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ με θέμα την κεραμική που έχουν εντοπιστεί έως σήμερα είναι λίγες, αν λάβουμε υπόψη τη μεγάλη χρήση των κεραμικών στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων του ελλαδικού χώρου κι αν συνυπολογίσουμε επιπλέον ότι τα πήλινα ήταν βασικά βοηθητικά εργαλεία για κάθε οικιακή και αγροτική εργασία. Δυστυχώς τα μουσεία συγκέντρωσαν κυρίως πολυτελή αντικείμενα με βαρύτιμα υλικά (χρυσό, ασήμι) και πολυκεντημένα ακριβά υφάσματα, τα οποία δημιουργούν στον επισκέπτη τους τη λανθασμένη εντύπωση ότι οι Έλληνες ζούσαν πνιγμέ-

νοι στα χρυσοκέντητα, περιτριγυρισμένοι από πανάκριβα υλικά. Με το σκεπτικό αυτό αγνοήθηκαν, περιφρονήθηκαν και δεν συλλέχθηκαν όλα εκείνα τα αντικείμενα που αποτελούσαν ό,τι ονομάζουμε στοιχεία του καθημερινού βίου.

Όσον αφορά την αγγειοπλαστική, χρηστικά προϊόντα της άρχισαν να συλλέγουν πριν από δεκαετίες ο Βασίλης Κυριαζόπουλος (1903-1991), η Αγγελική Χαριτωνίδου και η Μπέτυ Ψαροπούλου. Μέρος της συλλογής του πρώτου, από σύνολο 794 λαϊκών κεραμικών, αποτέλεσε τον πυρήνα του Μουσείου Συλλογής Κεραμικών Β. Κυριαζόπουλου στο Τζαμί Τζισταράκη στο Μοναστηράκι, το οποίο ανήκει στο Μου-

σειό Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και εγκαινιάστηκε το 1991.

Η Χαριτωνίδου χάρισε τη δική της συλλογή στην Ψαροπούλου, η οποία είχε ιδρύσει εν τω μεταξύ, το 1987, το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής. Το Κέντρο αυτό έχει κύριο μέλημά του τη συλλογή και μελέτη χρηστικών αντικειμένων από τα εναπομείναντα, λόγω της αδιαφορίας του κράτους για τη χειροτεχνία, εργαστήρια της χώρας.

**Nelly's, Παπαϊωάννου,
Γλούπας**

Εκείνοι που πρώτοι έσκυψαν πάνω στην αγγειοπλαστική, εκτός

από τη συλλογή κεραμικών, προσπάθησαν να εντοπίσουν και φωτογραφίες που να την έχουν θέμα τους. Από τους Έλληνες φωτογράφους που ασχολήθηκαν με τη φωτογράφιση της αγγειοπλαστικής, οι περισσότεροι το έκαναν περιστασιακά λόγω της γραφικότητας που παρουσιάζει το στοίβαγμα των κεραμικών προς πώληση στις υπαίθριες αγορές, το φόρτωμα στις βάρκες για τη μεταφορά τους και φυσικά κάποιο γεμάτο με νερό κι ένα κουκουναίρι να κλείνει το στόμιό του.

Αναπάντεχο δώρο είναι η σειρά των 46 φωτογραφιών της Nelly's (Ελλη Σεραιδάρη, 1899-1998), η οποία το 1930 φωτογράφησε όλη τη διαδικασία της αγγειοπλαστικής στο εργαστήριο του Αλέκου Καρδιακού (1882-1970), στο Μαρούσι. Το εργαστήριο του Καρδιακού, που λειτουργούσε στη Λεωφ. Κηφισίας 72 από το 1920, έχει κατεδαφιστεί και στη θέση του υψώθηκε πολυκατοικία. Η σειρά φωτογραφιών της Nelly's είναι η μόνη γνωστή που απεικονίζει τις τεχνικές παραγωγής του πηλού με τα χέρια και τα πόδια, την τεχνική του ποδοκίνητου πηλοτροχού, τον τρόπο της διακόσμησης, του μπατανίσματος και

Συνέχεια στην 28η σελίδα

Ο κεραμίστας Βασίλης Ρόδιος στο εργαστήριο του στη Σκόπελο, το 1948 (φωτ.: Τάκη Γλούπα).

Γυναίκα
ζωγραφίζει
σε βάζο. (φωτ.:
Nelly's - Φωτ.:
Αρχείο Μουσείου
Μπενάκη).

Σκυριανός
αγγειοπλάστης
διακοσμεί
επιτραπέζια αγγεία (φωτ.: Βούλα
Παπαϊωάννου -
Φωτ.: Αρχείο,
Μουσείο
Μπενάκη).

Κανάτες
στο λιμάνι
της Αίγινας
(φωτ.: Βούλα
Παπαϊωάννου -
Φωτ.: Αρχείο,
Μουσείο
Μπενάκη).

Συνέχεια από την 26η σελίδα

τα αντικείμενα έτοιμα προς πώληση. Οι φωτογραφίες της είναι της περιόδου που ονομάζουμε τεχνολογία της προβιομηχανικής εποχής και μάρτυρες του τρόπου εργασίας των πρωτοπόρων της νεότερης αγγειοπλαστικής μας, γιατί ο Καρδιακός ήταν ο πρώτος που πειραματίστηκε με χρωμογυαλώματα και δημιούργησε σειρές πρωτότυπων αντικειμένων, χρήσης και διακοσμητικών.

Όταν ρωτήσαμε τη Nelly's γιατί είχε τραβήξει τις φωτογραφίες το 1930 στο αγγειοπλαστείο στο Μαρούσι απάντησε ότι το έκανε από προσωπικό ενδιαφέρον και όχι κατόπιν παραγγελίας. Σημειώνεται ότι η Nelly's ήταν ζωγράφος λουλουδιών και ρομαντικών τοπίων και πως στην Αμερική, από το 1939 έως το 1966, εκτός από τη φωτογραφία ασχολήθηκε με την κεραμική, φτιάχνοντας πορσελάνινες πλάκες και πιάτα. Με κεραμικά της έργα διακόσμησε καρά-

βια του Αριστοτέλη Ωνάση. Το 1979 ξεκινά να γράψει την αυτοβιογραφία της χωρίς ποτέ πριν να έχει καταπιαστεί με τη συγγραφή. Το 1989 κυκλοφορεί το βιβλίο της, το οποίο εντυπωσιάζει με τη γλαφυρότητα του ύφους και στο οποίο ξετυλίγεται η οδύσσεια της ζωής της και ο δυναμικός χαρακτήρας αυτής της προικισμένης μικρόσωμης γυναίκας.

Η Βούλα Παπαιωάννου φωτογραφίζει αγγειοπλαστεία και αγγειοπλάστες σε στιγμές διακόσμησης αγγείων, καθώς και τη χρήση των τελευταίων από γυναίκες. Με πολύ ζεστή ματιά αποθησαυρίζει την ανθρώπινη παρουσία σε απλές βιωματικές στιγμές, ενώ μας δίνει πληροφορίες για την αγγειοπλαστική και το ρόλο της στην εμπορική και οικογενειακή ζωή.

Υπάρχουν φωτογραφίες με θέματα τα πήλινα από την Αίγινα, Κνωσό Κρήτης, Μύκονο, Μυτιλήνη, Σπέτσες, πολλές από τη Σκύρο και εκείνες με τα γαϊδούρια φορτωμένα στάμνες, οι οποίες

θυμίζουν την εικόνα του μπάρμπα-Γιάννη του κανατά που έχει πλέον εκλείψει.

Ο Τάκης Τλούπας με την αδρή γραφή του αιχμαλωτίζει τον ανθρώπινο μόχθο, τα άγια χέρια και πόδια του χειροτέχνη αγγειοπλάστη και την παραγωγή του πηλού τα έτη 1948, 1969, 1972, 1979, κυρίως στον Τύρναβο, σε πολλές φάσεις της τέχνης του πηλού καθώς και στην Ελασσόνα, τη Σκόπελο, τη Σκύρο κ.λπ. Μνημείο είναι η φωτογραφία του, που δείχνει τον εργάτη του πηλού να πατά, να ζυμώνει με τα πόδια τον πηλό, ώστε να γίνει κατάλληλος, έτοιμος για το πλάσιμο των αντικειμένων.

Άλλοι φωτογράφοι και αρχεία

Ο μελετητής της κεραμικής Γιώργος Νικολακόπουλος (1903-1990), εκτός από τα τρία αξιόλογα βιβλία του για εντοιχισμένα κεραμικά σε εκκλησίες

μας, ήταν ο κύριος αναλυτής του έργου των καλλιτεχνών που εργάστηκαν από το 1909 έως το 1949 στο καλλιτεχνικό τμήμα του Κεραμικού, του Πάνου Βαλαμάκη (1900 - 1986), του Μάξιμου Ελστερ, τον Μιχαήλ Μαρτζουβάνη (1900-1962), και τον Συμεών Σιμονάκη. Στο αρχείο του υπάρχει αριθμός φωτογραφιών, έγχρωμων διαφανειών και πλούσια βιβλιοθήκη με θέμα την κεραμική.

Ο φωτογράφος Δήμος Παπαδήμος, του οποίου το αρχείο βρίσκεται στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ), έχει σειρές φωτογραφιών με θέμα την αγγειοπλαστική των περιοχών Αθήνας, Αίγινας, Καρπάθου, Κερκύρας, Κρήτης, Μαρουσιού, Μυτιλήνης, Ρόδου, Σάμου, Σίφνου, Σκύρου, Τζιάς, Τσανάκαλε (το Αγγειόκαστρο στα στενά της Προποντίδας Μικράς Ασίας) και Χίου. Επίσης έργα των κεραμιστών Π. Βαλαμάκη, Ν. Γιασιράνη, Ι. Ιωάννου, Δ. Μυγδαλινού, Αλ. Καρδιακού.

Ο φωτογράφος της Σκύρου, όπως ονομάζεται ο Γιάννης Βερναδής, (Σκύρος 1930), φωτογραφίζει από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 την παραδοσιακή αγγειοπλαστική του νησιού και έχει σειρές φωτογραφιών με αγγειοπλάστες κατά την κατασκευή, αλλά και φωτογραφίες με τα χαρακτηριστικά κεραμικά του νησιού, που είναι στολισμένα με άσπρες γραμμές από μπατανά ή ασβέστη και ανάγλυφα θέματα από πουλιά, ψάρια, φυτικά διακοσμητικά κ.λπ.

Στο φωτογραφικό αρχείο του ΕΟΜΜΕΧ υπάρχει μεγάλος αριθμός φωτογραφιών που έβγαλαν κατά καιρούς συνεργάτες του φωτογραφικού συνεργείου του. Ωστόσο, μεγάλος αριθμός φωτογραφιών του πολυτίμου αυτού αρχείου παραμένουν αταύτιστες, με αποτέλεσμα η χρήση τους να είναι προβληματική. Άλλα φωτογραφικά αρχεία στα οποία υπάρχουν φωτογραφίες με θέμα την αγγειοπλαστική είναι του Μουσείου Μπενάκη, του Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, του Λαογραφικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, του Λαογραφικού Μουσείου Λαρίσης, του Αλέκου Βαλαμάκη με φωτογραφίες από τον Κεραμικό και της οικογενείας των κεραμιστών της, του Βασίλη Κυριαζόπουλου, που τμήμα του έχει κατατεθεί στο Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και στα μουσεία του στη Μύκονο.

Φωτογραφικό υλικό, καθώς και εκτεταμένη βιβλιογραφία από τη δημοσίευση άρθρων γύρω από την ελληνική αγγειοπλαστική, υπάρχουν στο Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών.

Ο γνωστός αγγειοπλάστης Μανώλης Λάσκαρης σε νεαρή ηλικία στο εργαστήρι του Καρδιακού. Δεκαετία 1930 (φωτ.: Nelly's - Φωτ. Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

Αγγειοπλάστες στο εργαστήριο του Καρδιακού στο Μαρούσι (1936). Αριστερά ο Αντώνης Μπούλμπατης, ο Ηλίας Λιβάνιος, ο Γιώργος Σκλάβαινας, ο Γεράσιμος Λιβάνιος και οι νεαροί Σίμος Αποστολίδης και Μανώλης Ροκάκης (από το βιβλίο του Ι. Ιωάννου, «Μαρουσιώτικη Κεραμική, 100 χρόνια», 1994).

Πάτημα λάσπης με τα πόδια σε κεραμικό εργαστήριο του Τυρνάβου, το 1969 (φωτ.: Τάκη Τλούπα).

...εις χουν απελεύσει;

Ποια μέριμνα πρέπει να ληφθεί ώστε να επιβιώσει η σύγχρονη ελληνική κεραμική τέχνη

Του Παναγιώτη Ιντζέ

Προέδρου Πανελληνίας Ένωσης Κεραμιστών
και Αγγειοπλαστών

«ΧΟΥΣ ην και εις χουν απελεύσει;». Καταφατική θα είναι η απάντηση στο ανωτέρω ερώτημα εάν συνεχιστεί, η υπάρχουσα κρατική μέριμνα (ανεξαρτήτως κυβερνήσεως). Ας αφήσουμε όμως όμως στιγμής τη συνδικαλιστική γκρίνια, και ας μιλήσουμε για τη δημιουργικότητα.

Τα τελευταία σαράντα χρόνια, βλέπουμε δίπλα στους παραδοσιακούς κεραμιστές να εμφανίζονται δημιουργοί που προσεγγίζουν την τέχνη με εντελώς διαφορετικές αφητηρίες, με καλλιτεχνική παιδεία και κυρίως ανοιχτούς ορίζοντες σκέψης. Διακινδυνεύοντας να λησμονήσω κάποιους, πρέπει να αναφέρω τα ονόματα των πρωτεργατών αυτής της νέας πνοής που σφράγισε με το έργο της τη σύγχρονη ελληνική κεραμική. Πρόκειται για τους Ηρα Τριανταφυλλίδη, Μάνο Δάνο, Πάνο Βαλσαμάκη, Μαίρη Χατζηνικολή, Ελευθερία Δροσάκη, Μ. Βερναρδάκη, Μ. Οικονομίδου, Κ. Πάππη, Ζήση. Αφερνιμ, Δελαβίνια και πολλούς άλλους. Οι περισσότεροι εξ αυτών ήρθαν σε επαφή με την κεραμική μέσα στα εργαστήρια των παραδοσιακών αγγειοπλαστών. Στις πρώτες πανελλήνιες εκθέσεις κεραμικής δίπλα στα απaráμιλλης ομορφιάς έργα των παραδοσιακών κεραμιστών άρχισαν να εμφανίζονται γλυπτικές συνθέσεις αποδεσμευμένες τη χρηστικότητα, ενώ έπαιρναν το δρόμο κεραμικά μιας μικρής παραγωγής που είχαν και χρηστική δυνατότητα, αλλά δοσμένη με τέτοιο τρόπο που δεν δυνάστευε την αυτόνομη εικαστική τους παρουσία.

Οι περισσότεροι απ' αυτή τη γενιά των πρωτεργατών άνοιξαν με επιτυχία και το δρόμο προς το εξωτερικό.

«Θαλασσιές Μεταμορφώσεις». Έργο του Κώστα Νεοφύτου, α' βραβείο Πανελληνίας Εκθέσης Κεραμικής 1986.

Από το διδακτικό τους έργο ξεπήδησε μια νέα γενιά κεραμιστών. Πρόκειται για ανθρώπους που σπούδασαν την κεραμική από τους προαναφερθέντες δασκαλους, αλλά και σε σχολές του εξωτερικού.

Διακινδυνεύοντας και πάλι να λησμονήσω κάποιους, ενδεικτικά θα πρέπει να αναφερθώ στους Μ. Βλαντή, Γ. Κύπρη, Μ. Παπαδόπουλο, Θ. Χωραφά, Λ. Μπακογιάννη, Β. Γουνέλα, Κ. Τσοῦτσουρα, Χ. Δαραδήμο, Χ. Μόραλη, Ρ. Κώδωνα, Κ. Νεοφύτου. Εμφανίζονται κεραμικά δουλεμένα σε υαλοποιούμενες μάζες, πορσελάνη, vitreous china, gres, νέοι τύποι εμφιάλωσης με περίπλοκες τεχνικές διεργασίες και αξιοθαύμαστα αποτε-

λέσματα, αλλά και καινούργιες (για την Ελλάδα) τεχνικές όπως τα πρωτόγονα ψηφίσματα, το Ράκου κ.λπ.

Καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της σύγχρονης ελληνικής κεραμικής συνετέλεσε και συντελεί η πανελλήνια έκθεση κεραμικής. Πρόκειται για τη μοναδική οργάνωση-θεσμό που εδώ και 40 χρόνια βοηθά στην ανάδειξη όλων των νέων τάσεων της κεραμικής τέχνης. Σ' αυτή τη διοργάνωση που ξεκίνησε από το σωματείο και τώρα συνδιοργανώνεται με τον Δήμο Αμαρουσίου, παρουσίασαν έργα τους και διακρίθηκαν όλοι οι προαναφερθέντες, καθώς και εκατοντάδες άλλοι λάτρεις της κεραμικής. Παράλληλα όμως με την πανελλήνια

έκθεση σημαντικό ρόλο στην αλλαγή πλεύσης έπαιξαν και οι εκθέσεις που διοργάνωσε το σωματείο, με συμμετοχή Βρετανών, Αλβανών, Ιταλών, Γερμανών κεραμιστών. Κάπως έτσι, το κλωνάρι που λέγεται κεραμική, εμπλουτίζει διαρκώς το δέντρο της τέχνης και εμπλουτίζεται απ' αυτό.

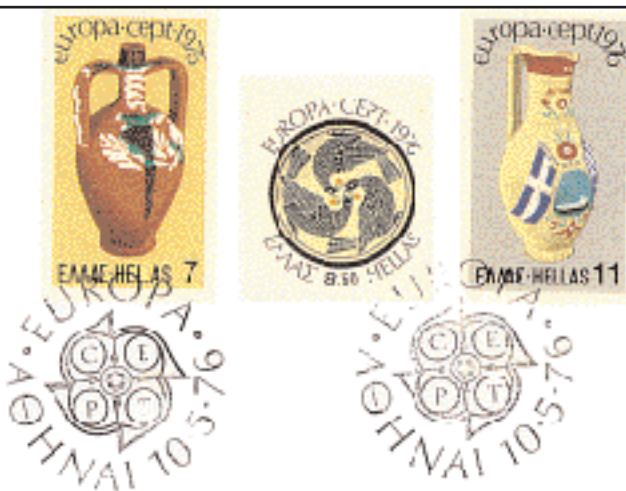
Η συνολική όμως εικόνα της κεραμικής δεν ήταν και δεν είναι τόσο ειδυλλιακή. Η συνολική εικόνα καθορίζεται από τις συνθήκες δημιουργικής βιωσιμότητας των 2.000 περίπου εργαστηρίων κεραμικής που υπάρχουν στην Ελλάδα. Σε μια προσπάθεια να παρουσιαστεί η φθίνουσα πορεία της ελληνικής κεραμικής τα τελευταία χρόνια θα πρέπει να κοιτάξουμε να εντοπίσουμε τις ρίζες του φαινομένου, ελπίζοντας σε μια καλύτερη των συνθηκών.

Ελλειψη εκπαίδευσης

Με περισσή περηφάνια λέμε ότι στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο κατασκευάζονταν περίτεχνα κεραμικά από την 7η χιλιετία π.Χ., αλλά πόσα εθνικά μουσεία κεραμικής υπάρχουν στην Ελλάδα;

Κανένα. Υπάρχουν βέβαια οι ανεκτίμητης ομορφιάς συλλογές στα μουσεία της Ελλάδας, αλλά εθνικό μουσείο κεραμικής τέχνης δεν υπάρχει. Πρόσφατα, με αφορμή τα έργα που γίνονται κάτω από τη Βουλή των Ελλήνων για τη δημιουργία υπογειου γκαράζ και παιδικού σταθμού για τις ανάγκες της ελληνικής Βουλής, ανακαλύφθηκαν εργαστήρια κεραμικής της αρχαιότητας. Με τη σύμφωνη γνώμη της αρχαιολογικής υπηρεσίας (μετά την απομάκρυνση των ευρημάτων) καταστράφηκαν τα εργαστήρια κεραμικής, καταστράφηκαν για να προχωρήσουν τα προαναφερόμενα έργα.

Αναμενόμενες βέβαια τέτοιες συμπεριφορές, μια που ο σεβασμός σε μια τέχνη δεν είναι «αυτοφυής», αλλά καλλιεργείται στα ανάλογα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Τα οράματα της Μελίνας Μερκούρη και του Α. Τρίτση για εισαγωγή της τέχνης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση θα άλλαζαν άρδην το σκηνικό. Ποια είναι η πρώτη σκέψη του μέσου Έλληνα ακούγοντας την λέξη κεραμική; Γλάστρα, πιθάρι άντε και κανένα σκυριανό πιάτο. Κεραμική όμως δεν είναι μόνο τα προαναφερθέντα είδη, αλλά ένας πανέμορφος κόσμος όπου το κάθε κεραμικό έχει τη δική του οντότητα, τη δική του αξία, το δικό του προορισμό. Μοναδική εξαίρεση όσον αφορά την εκπαίδευση αποτελεί το εργαστήριο κεραμικής στον τομέα εφαρμογών της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών. Φιλότιμες προσπάθειες καταβάλλονται επίσης από σχολές του ΟΑΕΔ, από κάποιες δημοτικές σχολές κεραμικής, στους δήμους

Σειρά γραμματοσήμων που εξέδωσαν τα ΕΛΤΑ τον Σεπτέμβριο του 1976 με θέμα την παραδοσιακή κεραμική (αρχείο Ι. Ιωάννου).

Η κεραμίστρια Ηρα Τριανταφυλλίδη (1898–1991) με τον μελετητή της κεραμικής Γεώργιο Νικολακόπουλο (1903–1990) στο εργαστήρι της στο Μαρούσι. Κάτω, το ξυλοκάμινο της κεραμίστριας (από το βιβλίο του Ι. Ιωάννου, «Μαρουσιώτικη Κεραμική», 1994).

Καλαμάτας, Χαλκίδας, Νίκαιας και Ρεθύμνου, καθώς και από κάποιες ιδιωτικές. Ουσιαστική εκπαίδευση όμως μπορεί να παράσχει μόνον μια ανωτάτη σχολή κεραμικής τέχνης. Απαιτεί η πολιτεία, από πρακτικούς στην πλειοψηφία τους χειροτέχνες, τη βελτίωση της αισθητικής, της ποιότητας, του σύγχρονου management, του σύγχρονου design χωρίς όμως να παρέχει μέσα από εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως οφείλει.

Ας μην παραπονιόμαστε όμως. Την έλλειψη ουσιαστικής παιδείας έρχονται να καλύψουν τα επιδοτούμενα μέσω κοινοτικών κονδυλίων εκπαιδευτικά προγράμματα. Ιδιωτικές εταιρείες διαχείρισης κοινοτικών προγραμμάτων που λυμαινόνται την αγορά, μας προτείνουν τη συμμετοχή σε μια σειρά απίθανης ευρηματικότητας προγράμματα. Δημόσιοι υπάλληλοι που δεν πέρασαν ποτέ την πόρτα ενός εργαστηρίου εκπονούν, αδιάφορα προγράμματα για την τέχνη μας, ενώ εν συνεχεία μας κατηγορούν για μηδαμινή ανταπόκριση. Όταν όμως υποβάλλουμε εμείς προτάσεις, συνήθως απορρίπτονται. Εκτός όμως από τα προγράμματα εκπαίδευσης, υπάρχουν και εκείνα που αφορούν την αναβάθμιση της υλικοτεχνικής υποδομής των εργαστηρίων.

Προσπάθειες

Θα ήταν άδικο να μην αναφερθεί η σημαντικότερη προσπάθεια που έκανε ο EOMMEX για τον εκσυγχρονισμό των εργαστηρίων και τη δημι-

ουργία καινούργιων. Ιδιαίτερα στην περίοδο διαχείρισης του πρώτου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, επιδοτήθηκαν πάρα πολλά εργαστήρια, εκεί όμως φανήκαμε εμείς κατώτεροι των περιστάσεων. Το 67% της συνολικής επένδυσης απέτυχε. Στα θετικά, θα πρέπει να αναφέρουμε το πρόγραμμα design και χειροτεχνία, καθώς και τη συλλογή «Ελληνικές Χειροτεχνικές Δημιουργίες» δραστηριότητες που εκπονήθηκαν και συντονίζονται από τη Διεύθυνση Χειροτεχνίας του EOMMEX.

Το Ελληνικό Κέντρο Αργιλομάζης εξελίσσεται τελικά στον σημαντικότερο κρατικό φορέα στήριξης της σύγχρονης ελληνικής κεραμικής. Με μια πολύπλευρη προσπάθεια το ΕΛΚΕΑ στηρίζει την καλλιτεχνική και βιοτεχνική δημιουργία, επιχορηγεί καλλιτεχνικές και εμπορικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, στηρίζει τις κλαδικές εκδόσεις, ενώ παράλληλα μέσα από την αναβάθμιση των κτιριακών και υλικοτεχνικών υποδομών του στοχεύει στην παραγωγή νέων, αλλά και στη βελτίωση των πρώτων υλών που ήδη διαθέτει. Με ουσιαστική και κυρίως ανεμπόδιστη στήριξη το ΕΛΚΕΑ σύντομα θα μπορούσε να ανταποκριθεί περισσότερο στις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις του κλάδου, τόσο στον τομέα παραγωγής φθηνών και ποιοτικών πρώτων υλών όσο και στη διαχείριση προγραμμάτων του τρίτου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης.

Το μεγάλο λάθος της πολιτείας έγκειται στο ότι αντιμετωπίζει την κεραμική τέχνη σαν μια οποιαδήποτε

άλλη βιοτεχνική δραστηριότητα και έτσι την εγκαταλείπει στο έλεος των νόμων της αγοράς. Η Ισπανία προχώρησε προ πενταετίας, ακόμη και σε τροποποίηση άρθρων του Συντάγματος, προκειμένου να προστατεύσει και να αναδείξει τη χειροτεχνική δημιουργία διαχωρίζοντας την από τις υπόλοιπες βιοτεχνικές δραστηριότητες. Οι δικές μας όμως στρατηγικές επιλογές είχαν δύο αποτελέσματα: πρώτον τη διαρκή συρρίκνωση των εργαστηρίων κεραμικής που δεν μπορούν να ανταγωνιστούν χώρες από τις οποίες εισάγονται κεραμικά σε εξευτελιστικές τιμές και δεύτερον, την πτώση της ποιότητας σε μια απέλπιδα προσπάθεια μαζικής παραγωγής κεραμικών μήπως και διά της μείωσης του κοστολογίου προτιμηθούν έναντι των εισαγομένων. Εννοείται, βέβαια, ότι στον άνισο αγώνα για την επιβίωση, πρώτο θύμα είναι το μεράκι και η διάθεση για έρευνα, πειραματισμό, νέες αισθητικές προσέγγισης της κεραμικής δημιουργίας.

Στρουθοκαμηλίζοντας θέλουμε να πιστέψουμε ότι πηγή της κακοδομίας είναι η έλλειψη ενημέρωσης των αρμόδιων υπουργείων για τις οποίες λαθεμένες επιλογές έχουν γίνει. Θα επιχειρηθεί, λοιπόν, μια συνοπτική παράθεση (εκτός από την εκπαίδευση που αναλύθηκε ανωτέρω) των ζητημάτων που πρέπει άμεσα να αντιμετωπιστούν, αν θέλουμε να μιλάμε για διατήρηση εν ζωή της ελληνικής χειροτεχνικής δημιουργίας.

Επαγγελματική στέγη: Πολλοί δή-

μοι και κοινότητες της χώρας χαρακτηρίζουν αμιγώς οικιστικές τις περιοχές τους και εν συνεχεία θέτουν υπό διωγμόν τα εργαστήριά μας. Ακόμη και περιοχές όπου προεπιστάσεως αναγκάστηκαν να μεταφερθούν κάποια εργαστήρια, μετατράπησαν τώρα σε οικιστικές και οι διωγμοί ξαναρχίζουν. Με την προϋπόθεση ότι ούτως ή άλλως τα εργαστήρια κεραμικής δεν μολύνουν το περιβάλλον, θα πρέπει το υπουργείο Ανάπτυξης να παρεμβαίνει για να σταματούν οι διώξεις όταν και όπου εμφανίζονται. Η δημιουργία χειροτεχνικών πάρκων που υλοποιήθηκε μέσω του EOMMEX και τοπικών φορέων στα Χανιά Κρήτης, θα πρέπει να εξαπλωθεί σε όλες τις περιφέρειες και ιδιαίτερα στην Αττική η οποία στεγάζει σχεδόν τα μισά εργαστήρια του τόπου.

Πρώτη ύλη. Η πρώτη σε κόστος και ποσότητα ύλη που χρησιμοποιούν τα εργαστήριά μας, όσο και αν ακούγεται περίεργο είναι το ηλεκτρικό ρεύμα. Είναι μια ανακούφιση η μείωση του ΦΠΑ στα τιμολόγια, αλλά αυτό δεν αρκεί. Όταν μιλάμε για φούρνους κεραμικής οι οποίοι τις περισσότερες φορές δουλεύουν και με ημερήσιο ρεύμα, η κοστολόγηση με 35 δρχ. ανά KW, δηλαδή όσο χρεώνεται μια μπουτίκ ή ένα κομμωτήριο, είναι εκτός πραγματικότητας. Ένα ενιαίο τιμολόγιο σε 24ωρη βάση για τη χειροτεχνία, το οποίο δεν θα υπερβαίνει τις 18 δρχ. θα ήταν μια σοβαρή ένδειξη της πολιτείας ότι ειλικρινά ενδιαφέρεται.

«Αντικειμενικά» κριτήρια. Είναι γνωστό ότι για να λειτουργήσουν τα εργαστήρια κεραμικής χρειάζονται μεγάλους χώρους. Είναι επίσης γνωστό ότι σε ποσοστό 99% τα εργαστήρια κεραμικής δεν έχουν λιανικές πωλήσεις. Ποια σχέση λοιπόν έχει με τα εργαστήριά μας ο συντελεστής εμπορικότητας του δρόμου; Για ποια αντικειμενική φορολόγηση μιλούμε όταν με βάση τα τετραγωνικά που καταλαμβάνουν τα εργαστήριά μας, υπολογίζουν κύκλο εργασιών 50 εκατομμυρίων, ενώ γνωρίζουν ότι ελάχιστα εργαστήρια υπερβαίνουν τα 20 εκατ. Στοίχειωδής αποκατάσταση της αδικίας θα ήταν η εξαίρεση από τα «αντικειμενικά» όσον χειροτεχνικών εργαστηρίων παρουσιάζουν κύκλο εργασιών έως 20 εκατ. ή έχουν μέχρι ένα άτομο προσωπικό στο ΙΚΑ, εκτός των μελών της οικογένειας.

Συντελεστές Φορολογίας. Για τις ελάχιστες εκείνες επιχειρήσεις που φορολογούνται με βάση τα βιβλία τους οι φορολογικοί συντελεστές ξεκινούν από 13 και φθάνουν το 24%. Όταν ο εισαγωγέας κεραμικών φορολογείται με 9% είναι προφανής η προτροπή να γίνουμε όλοι εισαγωγείς. Σε πείσμα όμως όλων εμποδίων που παρεμβαλλόνται στο δρόμο της τέχνης μας εμείς προχωρούμε όσο αντέχουμε, γιατί η ελληνική κεραμική δεν είναι σε κρίση.

«Επτά Ημέρες»: Καθοριστική ήταν στο αφέρωμα αυτό η συμβολή της κ. **Ειρήνης Γρατσιά**. Την ευχαριστούμε.